

תוכן העניינים

2-4	מבוא
5-12	רובד ראשון בויכוח : מעמד הפשט
5	חלופת המכתבים – הרב יובל שרלו ויאיר הלוי משיבת 'שבי חברון'
9	שורש המחלוקת
11	מקורות הלגיטימציה ל'גישת הפשט'
13-29	רובד שני : התורה, מהותה, ומקומם של גדוליה במסירתה
13	תפיסת הרב טאו
16	תפיסת 'גישת הפשט'
16	1. דיברה תורה כלשון בני אדם
18	2. תפיסה אלטרנטיבית של ירידת הדורות
20	טענה נוספת : לא ניתן להימלט מהכרעה אוטונומית
22-29	דיון : ההשלכות החינוכיות
22	עמידה עצמאית או התבטלות?
24	השלכות נוספות
24	א. שיקולים עקרוניים
24	המפגש הישיר עם התנ"ך דווקא מקרב
25	המחיר הנפשי
27	ב. שיקולים פרקטיים
27	אי אפשר לרמות את הנוער
28	"דע מה שתשיב"
30-33	נספח : "ראשונים כמלאכים"
34-35	סיכום
36-37	ביבליוגרפיה

מבוא

במהלך השנים האחרונות פרץ במלוא עוזו פולמוס בתוך מחננו באשר לדרך הלימוד הנכונה והרצויה בתנ"ך. לפולמוס, שבמישור הציבורי התנהל ברובו על גבי עיתון "הצופה", ניתן השם "תנ"ך – האם בגובה העיניים?". אמנם, "יריית הפתיחה" להצפת הדיון על פני השטח¹ נורתה עם פרסומה של חוברת שיחות של הרב צבי ישראל טאו שליט"א משיבת "הר המור", שכללה מתקפה חריפה על דרך לימוד התנ"ך הנוהגת במכללות ובמכונים להכשרת מורים השונים. הרובד הציבורי של הויכוח נסב בעיקר סביב שאלת היחס לאבות האומה, ובהשלכותיה של שאלה זו על הדרך הרצויה לגשת ללימוד התנ"ך: האם מיקומם הרוחני הוא מעל ומעבר להשגתנו הפשוטה, או שמא קיים בהם גם רובד אנושי בסיסי הניתן להשגה ולשיפוט על ידי אנשים ברמתנו².

עם זאת, **בדיקה מעמיקה יותר של העמדות השונות בוויכוח מעלה בצורה ברורה שויכוח זה כפי שהוא נתפס בציבור הרחב, הוא רק קצה של מחלוקת שורשית ורחבה הרבה יותר בין הקבוצות השונות (ישיבות?) בתוך מחננו**; הויכוח הפופולרי על "גובה העיניים" מעביר את זירת המחלוקת למישור דיון שולי יחסית, שהוא רק פרט מתוך השקפות עולם כלליות שמתנגשות ביניהם. בעבודה זו ננסה להתחקות אחרי שורשי המחלוקת בין שתי הקבוצות ולתאר בצורה שלימה עד כמה שניתן את הנחות היסוד העומדות בתשתיתן של התפיסות השונות. לדעתי בבירור זה תועלת רבה - לאפשר דיון ממוקד יותר וענייני בין בעלי ההשקפות השונות, שלא פעם נראו לבעלי עין ואוזן רגישה כדו שיח של חרשים³. עמידה על ההבדלים בנקודות המוצא תסייע גם לליבון יסודי יותר של העניין⁴, וגם תאפשר מודעות לתהליכים חדשים נוספים שמתרחשים בבתי המדרש שלנו, שהעמדת המחלוקת סביב שאלת היחס לגדולי האומה גרמה לאי מודעות מספקת אליהם.

¹ "הצפת הדיון על פני השטח" ולא "התעוררות דיון" כיוון שמחלוקת זו בין הגישות מתקיימת, אמנם באופן סמוי יותר, כבר שנים רבות.

² כמובן שאין בהצגה חדה ופשטנית זו כדי לפטור את הדיון. להבנת משמעותה של טענה זו בהקשר הרחב, ראה בהמשך העבודה.

³ ביטוי בולט לכך הוא השימוש בביטוי המטעה "גובה העיניים" עצמו, ששימש את המתפלמסים לגווניהם. קריאה פשוטה בדברי חלק מהדוברים מראה שלעיתים קרובות שימש המונח אצל כל אחד מהם במשמעות שונה לחלוטין! כיוון שזהו ביטוי עמום משהו, שיכול לשאת כמה משמעויות, השתמש בו כל כותב בהתאם להשקפת עולמו ולתוכן מאמרו, ובהתאם לכך גם תקף את החולקים עליו, בזמן שמתנגדו לא רצה, ואף לא עלתה על ליבו לסבור את העמדות המיוחסות לו על ידי הכותב.

⁴ נוסף לכך, אני משוכנע שברגע שהנחות היסוד של כל צד יהיו מונחות על השולחן אי אפשר יהיה עוד להיאחז בטיעונים מפוקפקים או בסגנון משתלח, והדיון ייאלץ להיות ענייני וממוקד.

הניתוחים והמסקנות שיובאו להלן התבססו בחלקם על ניתוח החומר הכתוב שפורסם במסגרת פולמוס זה סביב הנושאים הללו, ובחלקם על בירור בעל פה עם נושאי העמדות השונות. מקור מידע זה – הבירור בעל פה, למרות שלא ניתן לבססו על חומר כתוב מוצק, חשוב מאד לענייננו בשל העובדה שרק בדרך זו ניתן לחשוף את התשתית הרעיונית הרחבה שעומדת ביסוד כל תפיסה, שלא בהכרח באה לידי ביטוי בדברים הכתובים. אין לי אלא להעיד, שהמצוי בסביבה בה הדיון רוחש לעומקו, וחש את התהליכים המתהווים – יכול לחוש בצורה משמעותית את יסודות הוויכוח.⁵

אחד מן האתגרים החשובים שעמדו בפני בעת ניתוח המקורות היה – ההפרדה בין רבדים שונים של הוויכוח, ובין סוגים שונים של טענות. למשל, אצל רבים מן הדוברים מצאתי שיטת עירוב תחומין מבלבל בין ההיבט התיאורטי להיבט החינוכי של הסוגיה. במקרה זה, הנחתי הייתה שחשוב יהיה להפריד בין הדיונים: היחס הנכון לגדולי התנ"ך צריך להיקבע על סמך עיון במקורות עצמם ולא על פי שיקולים חינוכיים כמו – "איך עלינו להציג את האבות כדי שנוכל ללמוד מהם וממעלתם". השאלה האם האבות היו "מעבר להשגתנו" או "בני אדם רגילים" היא שאלה פרשנית-עובדתית שעליה להיבדק לגופה, ובכלל לא משנה איזה תיאור אנחנו מעדיפים מבחינה חינוכית! אולם, ייתכן מאד **שלאחר** הדיון בצד התיאורטי-עקרוני של העניין, למרות שהגענו למסקנה מסויימת, משיקולים חינוכיים נעדיף לפעול מעט אחרת. על כן חשוב לדעתי להבחין בין הדיונים, ולדון בהם בנפרד. מסיבה זו, בחלקה הראשון של העבודה לא נעסוק כלל בהיבטים החינוכיים של הסוגיה למרות חשיבותם המרובה, אלא רק בצדדים העיוניים-תיאורטיים שלה.⁶

באשר להיבט התיאורטי עצמו, בגוף העבודה הצבעתי על מספר מוקדי מחלוקת שלדעתי הם אלו העומדים בשורשי העמדות השונות. עם זאת, במהלך הדיון הציבורי בנושא עלו כמה וכמה טענות

⁵ השראה לתיזות המוצעות בעבודה זו, שאבתי ממאמרו הקצר אך המעמיק של הרב ד"ר א' וולפיש "הציונות הדתית בעולם ההרמנויטיקה" בתוך 'קובץ הציונות הדתית' ירושלים תשנ"ט עמ' 456-465. מאמר זה נכתב זמן רב לפני שפרץ הפולמוס במתכונתו הנוכחית. במאמר תובנות רבות, והמעוניין בהעמקת הדיון ימצאם שם.

⁶ עם זאת, עלי להודות שבעצם ההפרדה ביניהם יש משום נקיטת עמדה מסויימת בנקודה זו, שאינה מקובלת בהכרח על כלל המשתתפים בדיון. נוסף לכך, גם לדידי ההפרדה בין הדיונים אינה יכולה להיות מוחלטת: תיתכן חפיפה בנקודות מסויימות, ואולי אף השפעה הדדית. אך למרות זאת אני עדיין עומד על הצורך בהפרדה זו, מכמה שיקולים: ראשית, ישנה הסכמה רחבה יחסית באשר להכרח ההפרדה בין רוב הדוברים, משני עברי המתרחס. שנית, יש לצרף את השיקול העקרוני שהוצג לעיל שאלו שני מישורי דיון מובחנים מהותית, והקריטריונים להכרעה בסוגיה זו על פי כל אחד מהם יהיו שונים. אך מעבר לשני אלו עומד השיקול של בירור הנושא ובהירותו, שלטובת כך יש לפרק אותו למכלול מרכיביו ולדון בהם באופן יסודי.

שייתכן מאד שהן משקפות נקודות **עקרוניות** נוספות בהן נחלקו הצדדים. נקודות אלה, עם כל חשיבותן, אינן עומדות לדעתי **בליבו** של הויכוח, ועל כן בחרתי שלא להתייחס אליהן במסגרת זו.⁷

⁷ ראה למשל: הרב י' שרלו "דוד מלך ישראל חי וקיים" הצופה, כ"ו שבט תשס"ב; ר"י מדן "לא רק בהא..." מגדים כ"ח עמ' 105-106.

רובד ראשון בוויכוח: מעמד הפשט

חלופת המכתבים – הרב יובל שרלו ויאיר הלוי מישיבת 'שבי חברון'

כנקודת פתיחה טובה לבירורנו יכולה לשמש חלופת המכתבים שהתפרסמה בציבור בין הרב יובל שרלו, ראש ישיבת ההסדר בפתח תקווה, ליאיר הלוי מישיבת שבי חברון (דבריו נכתבו בשם ועל דעת רבו, הרב משה בלייכר)⁸. התכתבות זו עסקה בעיקרה בנושא היחס לגדולי האומה שבמקרא ולפירוש הנכון לחטאיהם, ואכן רבים מן הטיעונים שהועלו על ידי הצדדים עסקו בהיבט זה של הסוגיה. אך בנוסף לסוג זה של טיעונים, עלו גם טענות עקרוניות באשר לטיבו של תהליך הפרשנות ככלל, שנבלעו בשטף דיונים שם. ננסה להעמיד טענות אלו במוקד דיונונו בחלק זה, בשל היותן משמעותיות ועקרוניות להבנת הנושא בכללותו.

הפרשה המרכזית שעמדה לדיון היא פרשת דוד ובת שבע. הרב שרלו טוען כלפי הלוי על התעלמות פרשנית מההקשר הרחב של פרשת דוד ובת-שבע⁹, ובכך יש סטייה חמורה לדעתו מפשטי המקראות:

"מהן הבעיות בדרך בה טענת כי הרב צבי טאו הי"ו מלמד פרשה זו? הבעיה הקשה מכולם היא כי לא נלמד מלוא היקפו של דבר ד'. מול דברי הנבואה אתה מציע הוראה אחרת. אתה למד כי מדובר למעשה בחוט השערה הדק מן הדק, עליו דקדק הקב"ה עם דוד המלך, ובכך החמצת פעמיים... אני מבקש להדגיש כי טיעון זה אינו הטיעון שהביא לפרשנות שהובאה לעיל - הוא רק תוצאה של פשוטו של מקרא, כפי שהוא כתוב במילים נבואיות, על כן היו דברי נחוצים - לענ"ד דברים שאמרת על פרשת דוד המלך אינם בגדר לימוד דבר ד' אלא סטייה ממנו. ביקשת לרומם את דמותו של דוד כצדיק גמור אך לא האזנת לדברי הנבואה שעשתה אותו בעל תשובה..."

בדברים אלו מצביע הרב שרלו נכוחה על מרכיב אופייני הקיים בדרכם הפרשנית של בעלי הגישה שהוא תומך בה, והוא - שימת דגש מרכזי על פשטי הכתובים והעולה מהם. ובצורה חדה בהמשך:

⁸ אמנם הגורם המעורר של הויכוח במתכונתו הציבורית היתה החוברת הנ"ל של הרב טאו, אך מבחינת סדר הזמנים מכתבים אלו התפרסמו (בעיקר בתוככי הישיבות) מספר חודשים קודם לכן. ניתן, אם כן, לראות את חלופת המכתבים הזו כ"מבשרת" של הדיון בצורתו הנוכחית. על חשיבות עניין זה ראה בדברי הרב שרלו שם, ואכמ"ל.

⁹ להרחבה והעמקת הדיון בסוגיה זו ראה גם בספרו של הרב י"י מדן "דוד ובת שבע - החטא, העונש והתיקון" אלון שבות תשס"ב. ספרו של הרב מדן, מעבר להיותו טיפול בלתי תלוי בסוגיה מקראית, נראה שלעיתוי הופעתו - בזמן שהפולמוס עודו מתנהל בלהט - תפקיד חשוב בדיון עצמו (נוסף על ההישגים המעשיים של הופעת ספר מסוג כזה): הטענות התיאורטיות מקבלות משנה תוקף כאשר יש להן יישום ציבורי פומבי בסוגיה מקראית ספציפית. עם זאת יש לציין, שבמחנה זה גווני ביניים רבים, קיצוניים יותר ופחות, ואין השקפתו של הרב מדן מבטאת בהכרח את כל הנשמע והנאמר בצד זה של המתרגם (ראה גם דבריו במבוא שם).

"פרשת דוד ובת-שבע לא ללמד על עצמה יצאה אלא ללמד על הכלל כולו יצאה. דברים שהבאת בשם הרב צבי טאו הי"ו על חובתינו לגדולי ישראל, ועל הגדרת עניין זה כמשימה העיקרית בדורנו כפופים לכלל גדול מהם. הכלל היסודי העיקרי הוא שאנו מבקשים ללמוד את דבר ד' במלואו, ולא קובעים לריבוננו של עולם מה עליו ללמד אותנו, או מה נראה בעינינו... לימוד התורה שאני מדבר עליו בא מתוך כתבי הקודש עצמם, ומבקש לשמוע את דברי הנביא ואת תורת האמת שבפיהו, ללא לקיחת שוחד וללא נשיאת פנים לאיש. **איסור חמור הוא לשפוט מכוחה של מערכת ערכים עימה בא**

האדם ללמוד תנ"ך..." (ההדגשה שלי – א.ש.)

אייר הלוי מדגיש לכל אורך מכתבו את הצורך בעיצוב היחס הנכון לגדולי האומה לפני שבכלל ניגשים לקריאת כתבי-הקודש, יחס של חרדת קודש ממש וההכרה בכך שמעלתם היא הרבה מעבר למעלתנו ולהשגתנו. ביחס לטענת הרב שרלו על התעלמות מפשטי המקראות הוא מעלה גם את הטענה העקרונית הבאה:

"אף פרשן איננו יכול לטעון שהוא ניגש לתורה באופן 'חסר פניות' לחלוטין. כל פרשן מביא עימו אל הפירוש את השקפותיו המוקדמות. לכן השאלה המרכזית היא מה השקפתו היסודית של הפרשן ועל מה היא מסתמכת, ואשרי מי שמסתמך על דברי חז"ל וגדולי ישראל..."

השקפות מוקדמות אלה הן "משקל יסודי שחייב להקדים את לימוד הפסוקים עצמם, והפסוקים עצמם יקבלו את אורם הנכון (ואף יתבררו ויתלבנו) רק מתוך הבנה זו". ובהמשך - "איני מבין היכן רואה כת"ר הוצאת פסוקים מידי פשוטם? וכי צריך אני לומר לכת"ר שעצם מושג ה'פשט' הוא מסובך מאד, ואין ספור פרשנים כותבים בשם ה'פשט'?" אם כן, נראה לכאורה שמחלוקתם היא מחלוקת עקרונית לגבי הבנת מושג ה'פשט', ולאור זה כיצד נכון לפרש את הכתובים: האם "פשט" הוא מה שמשתמע מלשון הכתוב, ממילותיו ומניסוחיו - כדברי הרב שרלו, ופרשנות טובה ואמיתית תהיה כזו שתיתן דגש מירבי על לשון הכתובים ומהמשתמע מהם ומהקשרם; או שמא "פשט" כולל גם הנחות יסוד הכרחיות הקודמות ללימוד, איתן ניגש הלומד/פרשן לכתובים ובאמצעותן ולאורן הוא מפרש את הנאמר. כל פרשנות תצטרך להתחשב בהנחות יסוד ולכלול אותן בהבנת הכתוב, ושילוב של כל אלו הוא המוגדר כ"פשט".

אך דומה שקשה להציג את המחלוקת באופן כזה. שהרי אם זה אכן מה שטוען הלוי הרי לכאורה צודק הרב שרלו בביקורתו! ביקורת זו נושאת אופי כפול: ראשית, טענה שנראית כמושכל ראשון

היא, שהדרך להבין את משמעותו של כתוב מכל סוג שהוא היא דרך המילים בהן הוא נכתב, כיוון שהמילים והניסוחים הן האמצעי אותו בחר הכותב כדי להעביר את הרעיון שלשמו הוא כתב. ואילו פרשנות על פי הנחה מוקדמת בעצם **מעמיסה על הכתוב** כל מיני רעיונות חיצוניים לו, שלא נאמרו על ידו במפורש, ובכך בעצם אינה מאפשרת לכתוב "לדבר" אלא ממש קובעת עבורו מה לומר! באיזה מובן, אם כן, פרשנות זו היא אכן פרשנות של **הכתוב** ועמידה על משמעותו? שנית, הדברים חמורים הרבה יותר כשמדובר בטקסט שהוא דבר ה' הנצחי והמוחלט: אם דבר ה' נמצא בתוך הטקסט, הרי שכאן ההקשבה המירבית לדברי הכתובים עצמם היא הכרחית, שהרי כאמור המילים הן אלו האוצרות בתוכן את דברי הכותב. בהטענת מסרים חיצוניים על הכתוב ישנה אם כן גם **בעיה דתית חמורה, שבמקום להיות קשובים למסר של הקב"ה אנחנו קובעים אותו בעצמנו!**¹⁰

הקושי שבהצגת דעתו של הלוי באופן כזה, מתחזק מהעובדה שגישה פרשנית כפי שהוצגה על ידו נראית קרובה בצורה מפתיעה להלכי מחשבה פוסט-מודרניים עכשוויים, השואפים לערער את מושג ה"פשט" במובנו הקלאסי הנ"ל, ואת היכולת של הלומד-פרשן להתחקות אחר משמעותו המקורית של הכתוב!¹¹ קשה להאמין שהלוי יסכים לעמדות אלו,¹² וכפי שאכן טוען הרב שרלו: "ודומני שלו היית עומד על הדברים אף אתה היית חוזר בהם, שהרי אף אתה אינך מוכן להצדיק לימוד תורה עם עמדות מוקדמות לבלתי היכר...".

לכן נראה לי שנצטרך להגדיר בצורה שונה מעט את שורש המחלוקת. מסתבר מאד שגם הלוי יסכים להגדרה של הרב שרלו לגבי מושג הפשט כפי שהוצגה לעיל,¹³ שהוא כאמור כמעט מושכל ראשון בכל פרשנות ובמיוחד בפרשנות דתית. מניין, אם כן, נוצר ניסוח כה מפותל וכה בעייתי של מושג ה"פשט" כפי שהוא מוצג בדברי הלוי? כאן ברצוני להציע הסבר לעניין, שיוביל אותנו שלב

¹⁰ ראה ר"א וולפיש (לקמן הערה 12): "...ושמא נאמר גם זאת: על ידי כך הם סוגרים את עצמם בפני עימות ישיר עם דברי אלוקים חיים הבוקעים מתוך המקראות, והופכים את הדו-שיח התוסס עם הקול האלוקי לחד-שיח".

¹¹ להצגה בעברית של הרוחות הפרשניות החדשות ראה: כ' נוריס, "דקונסטרוקציה" תל אביב תשמ"ח; ז' לוי, "הרמנויטיקה", תל אביב תשמ"ז.

¹² אם כי לא לגמרי מן הנמנע; ראה ר"י ברנדס "במאי קמיפלגי? למחלוקת האחרונים בפרשנות חלקו של דוד" מגדים כ"ו עמ' 107-127, המאמץ הגדרה זהה לזו של הלוי למושג ה"פשט" ונוסף לכך לא מהסס גם לקבוע ש"אין ירוח המקראות" דבר שבמציות, ישנה רק דרכו של המפרש!" וראה גם תגובתו החריפה של ר"א וולפיש "בהא קמיפלגי! תגובה לדיון בין ר"י ברנדס ור"י מדן" מגדים כ"ח עמ' 87-103.

¹³ כמובן שענייננו כאן בהבנת דעתו של הלוי היא מתוקף היותו מייצג של אגף רעיוני הקיים במחננו, ומתוך הנחה שהמהלך המחשבתי שאנו מייחסים לו משקף מהלך שמתרחש גם אצל שאר הדוגלים בעמדה מעין זו, ולא סתם בפלפול בעמדתו כשלעצמה.

אחד פנימה בהבנת התשתית הרעיונית של הגישות השונות, שהרב שרלו ויאיר הלוי מייצגים אותן בוויכוח זה¹⁴.

נראה לי שהגדרתו החדשה של הלוי למושג ה"פשט" מקורה בהתמודדות פרשנית ובהמשך גם פילוסופית-מחשבתית¹⁵, בין שני עקרונות הבאים פעמים לידי התנגשות: מצד אחד – מכיר הלוי במושג הפשט במובנו הקלאסי ובכך שפירוש תקף הוא זה שמתאים בצורה הטובה ביותר למילות הכתוב ולהקשרן. הכרה זו כוללת גם רגישות והבחנה אינטואיטיביים בין פירוש שהוא מתאים לפשט לכזה שלא. מצד שני – ישנן אותן הנחות קודמות שונות שהמפרש מאמין בנכונותן ובהכרחיותן. אך לא תמיד שני עקרונות אלה עולים בקנה אחד: הנחות היסוד לא תמיד תואמות את מילות הכתוב במובן הפשוט והראשוני ויש צורך ל"התאמץ" כדי להתאימן למילים.

אם ננסה לתרגם זאת לסוגיה הספציפית בה עסקו המתכתבים, הרי שטענתי היא שגם הלוי יודה בכך שמפשט לשון הכתובים משתמע שלא כדבריו¹⁶. אלא שלדעתו זו אינה כל התמונה, ויש לזכור את דברי חז"ל על מעלתו העצומה של דוד המלך, ואם כן לא ניתן לפרש כך את חטאו. נוצר אם כן מתח, שלא תמיד מוכנים להודות בו ולהכיר בקיומו¹⁷, בין המשתמע מפשט הכתוב (בו כאמור לדעתי גם הלוי יודה!) להנחה הכללית באשר למעלתו של דוד המלך. מתח זה יוצר אילוץ מסויים בלשון הכתובים שלא מתיישבים באופן "חלק" גם אם הפרשנות היא הכרחית. זו היא התחושה של "דוחק" המוכרת ללומדים מהזדמנויות שונות בלימודם: בצד ההכרה בעובדה שפרשנותם היא כנראה כוונת הכתוב, עומדת לה ברקע תחושת חוסר הנוחות מחוסר ההרמוניה בין הפירוש ללשון הכתובים.

במציאותם של מתחים אלו בפרשנות דומה שיכירו כל הצדדים. אך נראה שבדברי הלוי טמונה הנחה נוספת, יסודית ועקרונית מאד, שנראה שהיא תורף העניין בפרק זה: **ההנחה ששני**

¹⁴ עלי להעיר שלא כל מרכיבי ההסברים המוצעים להגדרת העמדות כאן ובהמשך המאמר, נאמרו במפורש על ידי הכותבים. אך מכלול שיקולים, שחלקם הוזכרו בגוף המאמר, מאפשרים לי להניח שהסבר זה אכן עומד בתשתיתן של העמדות.

¹⁵ אני מדגיש - "פילוסופית-מחשבתית" דווקא! למרות שאני מייחס להלוי בניתוח זה דברים שלא נאמרו על ידו במפורש, הרי שההסבר המוצע במפורש אינו ברובד פסיכולוגי של כל מיני מניעים עלומים שנמצאים או שאינם נמצאים בראשו של הכותב, אלא במהלך פילוסופי-מחשבתי שעומד לדעתי ביסוד עמדתו, הגם שהוא אולי אינו מזכיר זאת בעצמו.

¹⁶ בהבאת דוגמא זו אני לא מתכוון לומר שיאיר הלוי יודה גם בה. ייתכן מאד במקרה זה ספציפית הוא יטען **שמפשטי הכתובים עצמם** משתמע כדבריו דווקא. הבאתי אותה רק כדי להדגים ולהמחיש באמצעותה את הטענה העקרונית לדעיל, בלי להתיימר לקבוע מה אכן ייאמר בהקשר זה.

¹⁷ שאלת המודעות משמעותית מאד בהקשר זה. הר"י מדן, שגם הוא אוהז בדעה שבאופן עקרוני יש לפרש מקרא על פי חז"ל, מנסה ליישב מתוך מודעות למתחים הנזכרים. ובנקודה זו ישנו הבדל חשוב בינו לבין רבים מהזרם אותו מייצג הלוי, שאצלם לא ניכרת כל מודעות למתח שאותו הם מיישבים; וראה הערה 21.

המקורות – לשון הכתובים וההנחות המוקדמות חייבים להתיישב זה עם זה ולהתאים זה לזה. אין בעלי גישה זו, שיאיר הלוי מייצג אותה בעניין זה, מוכנים לקבל את האפשרות שייכתנו פערים בין דברי הכתוב כשלעצמם ולהנחות המוקדמות איתן הם ניגשים לכתוב. וזהו מקורו של האילוץ הפרשני שהוזכר לעיל – חוסר ההתאמה השלמה בין מילות הכתוב להנחות יסוד אלו, **בצד ההכרח והצורך להתאים ביניהם.** אילוץ זה הוא הכרחי לדעת גישה זו, למרות חוסר הנוחות הכרוך באילוץ באשר הוא.

לכן מסתבר שמהלך מחשבתי זה מאלץ גם ליצור שינוי בהגדרת מושג ה"פשט": לא ניתן להמשיך ולהחזיק בהגדרה הקלאסית של ה"פשט" כאשר ישנן מספר גדול של הנחות מוקדמות שאנו **חייבים לשלב אותן** בפרשנות הכתובים. לכן נגדיר מחדש ש"פשט" זה לא דווקא מה שמתאים בצורה ראשונית למילות הכתוב, אלא גם התוצר של התיאום בין המילים להנחות ההכרחיות למרות חוסר ההתאמה הטבעי ביניהן¹⁸.

בעלי "גישת הפשט" מרגישים משוחררים יותר מאילוץ זה, כיוון שהם מוכנים להכיר בקיומם של פערים בשלביה השונים של התורה: פשט הפסוקים לא תמיד חופף לפרשנותם של חז"ל; פשט המשנה לא תמיד הולם את ההסבר של הגמרא, ואף בגמרא עצמה ניתן להבין אחרת מההסברים המקובלים.

שורש המחלוקת

ניצנים לגישה זו ניתן למצוא כבר בדרכם של הראשונים בימי הביניים, שהכירו בהבדל החד והברור בין הפשט לדרש בפרשנות התורה¹⁹. אצל בעלי "גישת הפשט" מתרחבת הבחנה זו לכלל

¹⁸ תורף ההסבר המוצע לעמדתו של הלוי הוא, שהוא מסכים באופן עקרוני (אם כי לא מפורש) להגדרה הרגילה של ה"פשט", אלא שמסיבה מסויימת הוא **נאלץ** לנקוט ניסוח אחר, בעייתי. למרות האמור בהערה 11, העדפתי להבין כך את דבריו ולא באופן הדומה לעמדתו הנ"ל של ר"י ברנדס, מתוך הנחה שבשל הבעייתיות החמורה שבטענתו של הרב ברנדס לא סביר שכך גם יסבור הלוי.

באשר לעמדתו של הרב ברנדס עצמו, מתוך דבריו ניכרת מודעות רבה יותר לשאלות ההרמנויטיות ולהשלכותיהן. מודעות זו היא שאפשרה לו לנסח את דעתו לגבי מקומם של ההנחות המוקדמות בפרשנות בצורה חדה ומפורשת יותר מאשר אצל הלוי, וגם ללכת עם טענה זו "עד הסוף" – שההנחות המוקדמות ההכרחיות מכתבות לגמרי את הפירוש, עד כדי טשטוש מוחלט של ה"פשט" במובנו הרגיל!

¹⁹ ראה למשל: **רשב"ם** בראשית א', א'; ל"ז, ב'; שמות כ"א, א'; **ראב"ע** ורמב"ן בהקדמה לתורה; רמב"ן דברים י"ז, י"א; במדבר י"ג; במדבר ט"ז, א'. הגדיל מכולם **הגר"א**, אדרת אליהו ריש משפטים (ובעוד מקומות): "או אל המזוזה" – פשטא דקרא גם המזוזה כשרה, אבל **הלכה עוקרת את המקרא** (!) וכן **ברובה של פרשה זו** וכן בכמה פרשיות שבתורה; והן מגדולת תורתנו שבע"פ שהיא הלכה למשה מסיני והיא מתהפכת כחומר חותם... **על כן צריך שידע פשוטו של תורה שידע החותם**". לסקירה של הגישות השונות בעניין פשט ודרש ראה: רמ"מ כשר, תורה לשמה, מילואים לכרך י"ז.

תפיסה עקרונית כללית: התורה שבכתב עומדת לפנינו כטקסט בפני עצמו, וכשניגשים לפרש אותה יש לעשות זאת מתוכה, על פי אמות מידה פנימיות ושיטתיות ולהשתמש בכל הכלים העומדים לרשותנו כדי להתחקות אחרי משמעותם הפשוטה והמסתברת לדעתנו של הכתובים, למרות שיתכן שמסקנותינו יעמדו בסתירה או יתנגשו עם פירושיהם של חז"ל²⁰. ממילא הגדרת מושג ה"פשט" על פי גישה זו נותרה על כנה הקלאסי; אך עתה יהיו ברשותנו שני מישורים של פירוש: הפירוש הנראה לנו על דרך הפשט, והפירוש המסורתי המקובל – על דרך הדרש, או במישור אחר. בעלי הגישה השניה (שמא ניתן לכנותה "גישת הדרש"?) חולקים על הנחה זו מכל וכל. התורה שבכתב והתורה שבעל פה הן מיקשה אחת. תורה ניתנה למשה עם פירושה, וכך במסורת מדור לדור עד לחז"ל. לכן גם במקרים בהם מורגש פער בין המשתמע מלשון הכתובים לבין הסבר חז"ל²¹, הפער הוא רק למראית עין. **הפירוש האמיתי לכתוב הוא זה שבידי חז"ל ולא זה שנראה לנו מהפשט**. כדוגמה קיצונית לכך²², ניתן להביא את הדרשה המפורסמת על "עין תחת עין" = ממון ולא ממש. גם אם מפשט הלשון משתמע שזה ממש, הרי שפירושה של חז"ל הוא הוה משמעותם הנכונה של הכתובים, ופער זה הוא, אם כן, אשליה אופטית. ביטוי חד וברור לכך נמצא בדברי הרב אבינר:

"אכן, ישנן שתי שיטות בלימוד תנ"ך: יש שיטה אוניברסיטאית – כאשר המלומד ניצב לפני קושי בפסוק, הוא משליך בו ממשבותיו. זה מעניין מאד, אך אין זה הפסוק, אלא פירוש מאד מעניין שיאפשר לנו לבצע חקר אופיו של הפרשן. השיטה שלנו, התושב"ע,

²⁰ דוגמא יפה ומייצגת לנקודה זו של המחלוקת ניתן להביא מטענות שהושמעו בהקשר של הפולמוס הנוכחי. ר"י בן נון ("כן, תנ"ך בגובה העיניים! הצופה, י"ב שבט תשס"ב) הביא את דברי רב בגמרא התוקף את רבי על כיסוי חטא דוד: "רבי דאתי מדוד מהפך ודריש בזכותיה דדוד!" כנגדו טען ע"ב אליאש ("אין להכפיף אמת התורה לצרכים החינוכיים" הצופה, ט' ניסן תשס"ב) שלא ניתן להבין משפט זה כביקורת של רב על רבי לאור דבריו של הרמב"ם בהקדמתו לפיהמ"ש על מעלתו הגבוהה של רבי, ואם כן לא ייתכן שרב ייחס לו מעשה כה חמור. הרי לנו שימוש במקור מאוחר יותר כדי לפרש באמצעותו את דברי הגמרא, וזאת בניגוד גמור למשתמע מדברי הגמרא עצמם כפשוטם. כל זאת מתוך הנחה שדברי הגמרא והרמב"ם חייבים להתיישב זה עם זה.

²¹ חשוב לציין, שמאפיין בולט של האוחזים בגישה זו הוא, שפער זה - בין המשתמע מלשון הכתובים לבין הסבר חז"ל - בדרך כלל גם לא מורגש. ההנחה, שיש לראות את כל המערכת כמיקשה אחת, מרגילה את הלומד מבית מדרש זה שלא לשים לב בכלל למשתמע ממילות הטקסט כשלעצמו, אלא לקרוא הכל דרך "משקפי" המסורת, ולראות בהם את ה"פשט האמיתי". לומד כזה לא יחוש שום אי נוחות כשהוא נתקל באוקימתא רחוקה של הגמרא או ביחסורי מחסרא', והוא מתרגל לראות אותן כפשט המשנה לכל דבר. העובדה שאוקימתא מסויימת לא מתאימה למילים, לא הופכת אותה לפחות 'פשט' בעיניו מהסבר שכן מתאים. מושג ה"פשט" על פי אסכולה זו הוא, אם כן, נזיל ומתמוסס בקלות; וראה הערה 17.

במקרה שבכל זאת מרגישים במתח מסויים בין מקרא לחז"ל, טוענים בעלי גישה זו שמתח זה הוא אשליה אופטית הנובעת ממגבלה שלנו בהבנה הנכונה של הכתובים; וראה בגוף העבודה.

²² "קיצונית" מכיוון שרבים, גם בקרב בעלי "גישת הפשט", מסכימים בנקודה זו. הבאתי אותה דווקא, מכיוון שהיא מדגימה בצורה יפה את הנאמר על טענת החולקים, למרות שהיא אולי אינה דוגמא מייצגת.

מוסרת לנו מה שיש באמת בכוונת הפסוקים. כיצד היא יודעת? כי לכותב היו תלמידים והוא הסביר להם כוונותיו. גם לתלמידים היו תלמידים, וכן עד סוף כל הדורות²³.

מקורות הלגיטימציה ל"גישת הפשט"

לאור כל זאת עולה השאלה במלוא חריפותה, מניין שואבים בעלי "גישת הפשט" את הסמכות לפרש כנגד דברי חז"ל והפירושים המקובלים!:

בקרב בעלי גישה זו מתהלכים שני הסברים עיקריים באשר למקור הלגיטימציה:

1. חיפוש אחר לגיטימציה כזו בדברי קדמונים: והקודמים לכל - חז"ל בעצמם. לטענתם, חז"ל הם אלו שמאפשרים מרחב פרשני כזה. טיעון כזה מועלה בעיקר בתחומי מחשבה ואגדה ובפרשנות סיפורי המקרא, והטענה היא שבתחומים אלה חז"ל לא התיימרו לקבוע מסמרות, ואפשרו פרשנות שנוגדת את פרשנותם שלהם²⁴. בתחומי ההלכה ישנה נטיה לחיפוש לגיטימציה אצל ראשונים כדוגמת רשב"ם ועוד שלא היססו לפרש אף פרשיות הלכתיות בתורה בניגוד לחז"ל²⁵.
2. בעוד האוחזים בהסבר הקודם יונקים את הלגיטימציה לדרכם מחז"ל ומהמסורת עצמה, הרי שישנה גם גישה מרחיקת לכת מעט יותר²⁶: גם אם נניח שחז"ל לא היו מאפשרים מרחב פרשני לפרש בניגוד לדעתם, הרי שהפרשן בעל כרחו היה נוטל לעצמו חופש פרשני כזה. הלומד את התורה ונתקל בפערים בין המשתמע מפשטי הכתובים לבין הפירושים המקובלים, במידה שבה הוא מודה על האמת, לא יסכים לפרש את הכתוב שלא כפי פשוטו. ואם מיטב הכרתו והשגתו

²³ הרב שלמה אבינר "תנ"ך בגובה העיניים" בתוך "באהבה ובאמונה" 338, טבת תשס"ב. להסבר מפורט יותר של גישתו בנקודה זו, ראה גם "לימוד תנ"ך" עיטורי כהנים 208, תשס"ב. כמובן שבעלי "גישת הפשט" ישללו לחלוטין תיאור זה של ה"שיטה האוניברסיטאית". לדעתם, בדיוק להיפך! שיטה זו מנסה להבין את המשתמע מהטקסט עצמו ולנתחו על פי אמות מידה פנימיות, ובדיוק לא להשליך בו ממחשבות הפרשן.

²⁴ ראה ר"י שרלו 'רשויות הרבים' פתח תקווה תשס"ב, המצדד בניסוח זה של מקור הלגיטימציה לפרשנות עצמאית, ואף מציע דרכים מעשיות ללימוד תנ"ך המבוססות על עמדה זו.

²⁵ בהקשר זה מוזכרים גם דברי חז"ל עצמם ש"אין מקרא יוצא מידי פשוטו" (שבת סג ע"א). וראה תוספות יום טוב לנזיר פ"ה מ"ה הטוען שמה שמותר לעשות לגבי המקרא מותר גם לגבי לימוד משנה: "אף על פי שבגמרא לא פירשו כן, הואיל ולעניין דינא לא נפקא מינה ולא מידי, הרשות נתונה לפרש. שאין אני רואה הפרש בין פירוש המשנה לפירוש המקרא, שהרשות נתונה לפרש במקראות כאשר עינינו הרואות חיבורי הפירושים שמימות הגמרא. אלא שצריך שלא יכריע ויפרש שום דין שיהא סותר דעת בעלי הגמרא". דברים דומים מפורשים מביא ר' מנשה מאיליא מתלמידי הגר"א, בשם רבו: "...ואנו אין לנו אך לבלי סור ימין ושמאל מן הדינים אשר למדו לנו רז"ל בפירוש דברי המשנה, אבל חופשי הוא כל איש אשר רוח דעת בו לנטות מדבריהם הדרושים אך לחפציהם ולבחור בפשט המשנה אשר הוא נגד הגמרא" (הקדמה לספרו 'בינת מקרא'). אמנם, לא כל חכמי הדורות הסכימו עם קביעה זו, אבל בכל זאת ישנם רבים שכן תומכים בה. מקורות נוספים לכך ראה: ר"א וולפיש 'בית המדרש ועולם המחקר - סקירה' בתוך: 'שנה בשנה' תשנ"ו ע"מ 388-389.

²⁶ אמנם תפיסה זו מרחיקת לכת יותר מקודמתה, אך נראה שלמאמצים הסבר זה, על אף החריגה המסויימת מהתפיסה המסורתית הפשוטה, יהיה קל יותר בהתמודדות עם התופעות החדשות, וראה בסוף העבודה.

מורה על פירוש מסויים כפשט (ו"פשט" הוא לא עוד דרך להבין את הנאמר אלא **אמת הכתוב** במובנה היותר בסיסי), הרי שייאלץ בעל כרחו לקבלו. בצורה קיצונית ניתן לנסח זאת, שלדעת גישה זו מחוייבותו של הלומד היא לאמת ולדבר ה' ולא לחכמים. לכן כל עוד אין לפירושו נפ"מ מעשית²⁷, לא יהסס הלומד לפרש את הדברים כפי הנראים לו מן הפשט.

לעניין זה יש לצרף נקודה חשובה נוספת. והיא - ההכרה העמוקה שיש לבעלי "גישת הפשט" בעובדה שבידינו היום כלים משוכללים, מפותחים ושיטתיים מאד לניתוח טקסטים, שלא כולם היו בידי קדמונינו, המאפשרים לנו פעמים רבות להתחקות ביתר דיוק אחרי משמעותם המקורית של הכתובים.

נקודה אחרונה זו מובילה אותנו לשלב הבא של הברור. דומה שישנו מוקד נוסף, עמוק ושורשי עוד יותר, למחלוקת, הקשור לתפיסת התורה ומהותה; וייתכן מאד שמוקד זה, מעבר לעמידתו כנימוק בפני עצמו, עומד גם בתשתיתו של הרובד הראשון של הוויכוח כפי שהוצג עד כה.

²⁷ סיוג זה הוא משמעותי, וחיוני מאד להבנה שלימה של עמדה זו. האוחזים בגישה כזו אמנם מעמידים את עצמם במובן מסויים מחוץ למסגרת של חז"ל, אך חשוב להדגיש שכל זאת נעשה במישור הפרשני והעיוני בלבד. לכל פרשנות (במיוחד בהקשר ההלכתי), במידה והיא חורגת מהפרשנות המקובלת, לא תהיה שום השלכה מעשית. במובן זה הכפיפות לחז"ל ולחכמי הדורות נותרת בשלמותה, והמרחב הפרשני אינו סותר את הנאמנות למסורת.

רובד שני: התורה, מהותה ומקומה של גדוליה במסירתה

תפיסת הרב טאו

ריכוז של הטענות המרכזיות כנגד מכוני ההוראה, גישתם ללימוד תנ"ך ודרכם החינוכית מצוי בחוברת שהוזכרה לעיל שפרסמו תלמידי הרב צבי ישראל טאו, הכוללת עיבוד שיחות של הרב על הנושאים הנזכרים²⁸.

בשיחה הראשונה - "על היחס לביקורת המקרא", שהיא היסודית מבין השיחות, מופיעים העקרונות הבסיסיים העומדים ביסוד עמדתו של הרב טאו. עמידה על עקרונות אלה תוביל אותנו שלב נוסף פנימה בהבנת שורשי המחלוקת. הדברים מופיעים בחוברת בסגנון ההרצאה המיוחד לרב טאו; ננסה להתחקות אחר דעתו על ידי בניית מערך הגיוני ומסודר של טיעון. טיעונו זה מבוסס על כמה הנחות יסודיות, הבנויות זו על גבי זו בכמה שלבים:

1. התורה מקורה בחכמה האלוקית העליונה, וככזו היא אינה חכמה אנושית אלא יסודה בנבואה ורוח הקודש: "ממתן תורה עד סוף בית ראשון, ובמובן מסויים גם בתחילת בית שני, זרח לנו אור ממקור סתר עליון, ממקור חביון עליון. הקב"ה מכונה כאן דווקא "אל מסתתר" משום שנושא המאמר הינו נבואה. והנבואה ורוח הקודש אינן חכמות אנושיות, הן אינן סברות אנושיות, אלא באות הן ממקור התעלומה הנשמית העליונה, מן החכמה האלוקית. **גם התורה ביסודה הינה, היא הנבואה היותר עליונה, היותר נסתרת, נבואה של אספקלריא מאירה**"²⁹. (ההדגשה שלי – א.ש.).

2. על פי הנאמר בסעיף הקודם מתבקש שהדרך העיקרית להתקרב להבנת חכמה עליונה ועמוקה כזו היא **בכלים המתאימים למהותה של אותה תורה** וזו - הנבואה. אין לימוד התורה יכול להצטמצם להפעלתם של כוחות השכל בלבד, שהם מוגבלים ומצומצמים, ונדרש כאן שימוש בכוחות נפש רחבים ועמוקים יותר. ואמנם בשלבים המוקדמים של ההיסטוריה של עם ישראל (ממתן תורה עד תחילת בית שני) כלים אלו היו ברי השגה באופן יחסי - אור הנבואה זרח על עם ישראל והתאפשרו השגות והארות גבוהות.

3. דא עקא, שבהמשך נוצרה מציאות חדשה שטמנה בחובה גם בעיה והיא **הסתלקות אור הנבואה**. והתוצאה:

²⁸ "צדיק באמונתו יחיה - על הגישה ללימוד תנ"ך" ירושלים, שבט תשס"ב.

²⁹ שם עמ' וי-ז.

"לאחר הסתלקות הנבואה הננו מתקשים, יתרה מכך – אין אנחנו יכולים כלל לראות מהו האור הקדוש החבוי אשר אנו הולכים לאורו בדרך החיים"³⁰.

הסתלקות אור הנבואה נוטל מאיתנו את הכלי המרכזי להבנת התורה ונותרנו עם כלי השגה מצומצמים ומוגבלים לעין ערוך:

"לכן כיום גם בשעה שאנו עוסקים בתורה אין באפשרותנו לראות את אור הקודש החבוי. לא מפני שאנו עוסקים היום בתורה אחרת – זו אותה התורה, אלא שלנו מתגלה לפי מידתנו רק מה שבכוחנו להכיל, בתלמודינו ובמעשי המצוות שלנו".

מסיבה זו עלינו להכיר בעובדה שבמצב השגתנו כיום היכולת שלנו להבין את התורה הצטמצמה בצורה מאוד משמעותית.

4. בכל זאת עלינו לנסות ולהתגבר ככל יכולתנו על הפער שנפער בינינו לבין החכמה הפנימית הגנוזה בתורה, וזאת על ידי ניסיון להתקרב, ולו במשהו, למדריגה של נבואה. דבר זה יושג על ידי העמקת האמונה והדבקות בריבונו של עולם, שהן נובלות של הנבואה, המפתחות גם את יכולת ההשגה:

"כך הוא אף ביחס לכתבי הקודש: אנו כה רחוקים מהנבואה, עד שכאשר אנחנו מסתכלים עליה אנחנו קוראים בה את עצמנו, את השכל שלנו, את הסברות הקטנות שלנו. זה כמו להסתכל על הירח בלי טלסקופ! אומר הרב, מהו ה"טלסקופ" שלנו, באיזה כח יכולים אנחנו לדלג על המרחק בין המדרגות האלה? האמונה. לפי גודל האמונה וקדושת החיים – אמונה שהיא לא רק ממלאת את הלב ואת הנשמה, כי אם ממלאת גם את החיים בכל סדריהם – האדם יותר קרוב בכל חייו לרוח התנ"ך, לאמונה ולדבקות האלהית שהיא היסוד לכל אלה, ולפי הערך של הקרבה הזאת הוא מקבל הארה. האמת של הדברים מאירה לו לפי כוחו, לפי מידתו, כל אחד לפי השגתו"³¹.

5. לאור כל האמור לעיל ניתן להסיק בצורה פשוטה, שככל שהאדם גדול יותר יכולת ההשגה והתפיסה שלו את התורה גדלה. ממילא, הדרך הטובה ביותר במצבנו הנוכחי להבנת התורה, מעבר לפיתוח אמונתנו ויכולת השגתנו האישית, היא על ידי הסתמכות על כאלו שרמתם הרוחנית גבוהה וקרובה יותר לדרגת הנבואה, ואלו חז"ל וגדולי ישראל:

³⁰ שם עמ' חי-ט'.

³¹ שם עמ' י"ד.

"עם כל זה שאנחנו לא נביאים, זכינו ויש לנו את חז"ל שהיו קרובים לנבואה. בתורה שבעל פה הם שמלמדים אותנו עומק יותר גדול ממה שעניינו הטרטות מסוגלות לראות. זאת ידיעה חיונית, שדרך חז"ל רואים יותר את העומק"³².

לתמונת המציאות המוצגת כאן מספר השלכות משמעותיות לענייננו:

1. כיוון שמקורה הנשגב והנבואי של התורה מאפשר להבין אותה אך ורק בכלים המתאימים למהותה, הרי שמי שאין לו כלים אלו או שלא מסתמך על חכמים להם היו יכולות מתאימות, **לא מתחיל בכלל להבין את התורה!** המודעות לפער בין התורה לבין רמתנו הרוחנית, שהיא תנאי הכרחי להבנתה, מעמידה באור אחר לחלוטין את משמעותה של פרשנות שלא יונקת ממקור טהור. ממילא טענותיהם של מבקרי המקרא על "בעיות" לכאורה בתורה – סתירות, כפילויות וכו', לא שיש להן פתרון פרשני זה או אחר אלא **הן לא מתחילות בכלל**. בעיות אלו הן רק לעין המתבונן, פחות הדרגה וטרוט העיניים, שנמיכות השגתו יוצרת אצלו תמונה מסוימת ומעוותת לגבי התורה; הכל הוא פונקציה של גודל המבט³³:

"בשעה שבה כל המושגים הללו חסרים, כאשר חסרה אותה הענווה וההתבטלות וחסרים אותם הממדים, באים חוקרים, יהודים או גויים, זה לא משנה, ומחטטים בכתבי הקודש: הם מקשים קושיות, מוחקים, מסרסים ומתקנים, מעלים סברות, מפגינים יצירתיות, מחדשים חידושים – מה לנו ולכל זה?! מה לנו ולהם?!... זה כמו שיבוא איזה איש מדע מלפני אלף שנה ויתחיל להתווכח עם מדען בן-זמננו אודות הירח: האם הוא עשוי מגבינה או שמא הוא צלחת? מה יש לנו איתו? זה בכלל לא מתחיל. אנחנו מוכרחים לתרץ אחר כך כל קושיה שהוא יעמיד לנו ולהדוף כל סברה שלו!"³⁴.

2. לאור כל האמור מובנת לעומקה הטענה על הבעייתיות החמורה בהטחת ביקורת על דמותם ומעשיהם של האבות: שיפוט אמיתי של מעשי האבות אפשרי אך ורק מתוך רמה רוחנית

³² שם שם.

³³ ראה ביקורתו של ר"א בזק "ישרים דרכי ה' – וצדיקים ילכו בס" דף קשר 845, ישיבת הר עציון: "לעניות דעתי, דברים אלו הם בריחה פשטנית מהבעיות האמיתיות שביקורת המקרא מעוררת. נוסף על כך, גם התפיסה העומדת מאחורי הדברים נראית בעיני לא נכונה: אדם שניגש לכתבי הקודש בלי יראת שמיים – כל מה שהוא יגיד הוא בהכרח חסר משמעות? ... אפילו אם נניח שבאופן קטגורי, שלגויים אין חכמה והם מופקעים מהבנת התנ"ך – כיצד נתייחס לבעיות שהם מעוררים? מה תהיה התשובה, בסופו של דבר, לשאלות שהם מעלים?". לאור האופן בו הוצגו הדברים למעלה, נראה בביורר ש"הבריחה" מהבעיות איננה פשטנית כלל וכלל, אלא מבוססת על תשתית מחשבתית-רעיונית עמוקה.

³⁴ שם עמ' כ'.

מסוימת, שכפי שאמרנו דרגה זו היא תנאי הכרחי לצורך **הבנת הכתוב**³⁵. מי שחסר את אותה רמה, עוד לפני הבעיה הדתית-מוסרית שיש בעצם ביקורתו, לוקה שיפוטו בעצם ההבנה של הכתובים³⁶.

ראינו, אם כן, שבדברי הרב טאו עולות מספר טענות כבדות משקל: מקורה האלוקי-נבואי של התורה דורש "כלים" מתאימים כדי להבינה. כלים אלו הם לא רק כלי השכל וההגיון, אלא בחלקם הנכבד הם תוצאה של הרמה הרוחנית וגודל האמונה. אשר על כן ככל שאדם הוא רחוק יותר ממקור האמונה הרי שההבנה והפרשנות עצמם לוקים בחסר. ולהיפך – ככל שאדם קרוב יותר - הרי שהוא משמש עבורנו צינור מרכזי להבנת התורה ולמסירתה ואלו חז"ל וגדולי ישראל. לימוד תורה שלא על פי חז"ל, וקל וחומר בניגוד לחז"ל, הרי הוא מרוקן מכל תוכן! הפער הנזכר לעיל בין "פשט" לבין ראייתם של חז"ל את הפסוקים הוא מדומה, והפעם מסיבה עמוקה הרבה יותר: פער זה הוא תוצאה של נמיכות עיני המתבונן וגובה מבטו³⁷. לימוד תורה אמיתי דורש ויתור על היומרות האישיות בתחום זה; יש לדבוק באלו שרמתם ויכולת השגתם גבוהה משלנו, ודרכם ובעזרתם להתקרב יותר להבנה.

תפיסת "גישת הפשט"

כיצד מתמודדים בעלי "גישת הפשט" עם טענות משמעותיות אלו על התורה ומקורה, ועל הדרך הנכונה לגשת ללימודה?
אצל בעלי גישה זו ניתן לזהות כמה תפיסות עולם, שכל אחת מהן חולקת על הנחה אחת או על מספר הנחות מההנחות הנזכרות לעיל של הרב טאו.

1. דיברה תורה כלשון בני אדם

התשתית לתפיסתם השונה של בעלי "גישת הפשט" היא בראש ובראשונה **אמפירית**. כלומר, לפני פיתוח אידיאולוגיה אחרת באשר לתורה ומהותה, הם מצביעים על שורה שלמה של **עובדות**

³⁵ ראה גם הרב אביגדור נבנצאל "לפני עיוור לא תיתן מכשול – גם בין אדם לעצמו" הצופה, ג' אדר תשס"ב.
³⁶ בעיקר בהקשר זה יש להבין את הויכוח על "היחס לחטאי האבות". אין כאן רק ויכוח חינוכי או מוסרי על איך נכון לתאר ולהציג את אבותינו, כפי שנראה מהמתכונת הציבורית של הויכוח; יש כאן ויכוח נוקב על עצם יכולת ההשגה וההבנה של הכתובים בכלל, **וחלק מהבנת הכתובים כולל גם את הבנת דמותם של האבות**.
³⁷ ראה ר"א בזק שם: "הטענה 'מי רואה? אתה רואה? אתה הרואה?' היא טענה נכונה לגבי אנשים שלא למדו תנ"ך כמו שצריך ובודים דברים מליבם". גם כאן נראה שיש חוסר דיוק: ההבדלים עליהם הצביע הרב טאו בין חז"ל וגדולי ישראל ללומד הרגיל, אינם הבדלים טכניים ברמת המקצועיות או ההתמחות והניסיון בלימוד תנ"ך. מדובר בהבדלים מהותיים הנובעים מהפערים ברמה הרוחנית, היוצרים גם פערים ביכולת ההבנה.

המזדקרות לעין לומד התורה, ומאלצות אותו לחשוב בכיוון אחר. המדובר במגוון רחב של תופעות ספרותיות המוכרות לנו מחקר הספרות, הן בזמן החדש ובעיקר בתקופות קדומות, המתגלות גם בתורה; למשל: תקבולות – ישרות וכיאסטיות, משחקי לשון, 'חתימה מעין פתיחה', מילה מנחה, סצינות דפוס, סיפורי בבואה, רמיזות ואסוציאציות מרובות משמעות ועוד ועוד. תופעות אלו מצביעות בצורה חד משמעית ומרשימה על כך שהתורה, לפחות באופן בו היא כתובה, עונה לכל הקריטריונים של **טקסט ספרותי**³⁸. יש צורך לראות דוגמאות לכך כדי להבין עד כמה מרשימה היא התופעה הזו.

סגנון כתיבה ועיצוב כזה של התורה מוביל את בעלי גישה זו לנסות ולהבין, מה משמעות העניין? מצירוף הנתונים מתקבלת התמונה, שהתורה שמקורה אלוקי-נבואי מתנסחת דווקא בסגנון כתיבה אנושי – "דיברה תורה כלשון בני אדם". בקביעה המוכרת ש "דיברה תורה כלשון בני אדם" ייתכנו רבדים רבים של משמעות. אך דומה שברובד הבסיסי האמור כאן משמעותו היא, שכל המאפיינים הסגנוניים הכרוכים בדרכי העברת המסר של התורה, נכתבו בדרך בה בני אדם נוהגים לכתוב.

ניתן לצעוד צעד נוסף ולטעון, שלעניין זה משמעות עמוקה יותר. אין כאן רק צורה גרידא – בחירה "אסטרטגית" של הקב"ה באיזה סגנון לכתוב את התורה; הצורה קשורה כאן גם למהות. העובדה שהתורה נבחרה להיכתב באופן שבני אדם כותבים משקפת גם את העובדה **שחלקם של בני האדם בתורה הוא משמעותי הרבה יותר**. התורה קרובה הרבה יותר אל האדם, היא ברת השגה וברת הבנה באופן הרבה יותר רחב ממה שלכאורה היה "מצופה" מתורה אלוקית.

התורה מקורה אמנם בחכמה אלוקית נצחית, כדברי הרב טאו, אך ניתן לומר שברמה מסויימת מוציא אותה הקב"ה ממסגרת החכמה האלוקית, ומעביר אותה ל"מגרש" האנושי. עצם העובדה שבני אדם הם אלו שמקבלים אותה ונדרשים לפרש, לחיות ולהתמודד עם תכניה, יוצרת תמונת עולם מורכבת יותר באשר למהותה, מזו המצטיירת בדברי הרב טאו³⁹. מותר ואף חובה, אם כן,

³⁸ טיעון זה, במובן מסויים, הוא מעגלי. שהרי לפי דברי הרב טאו דלעיל, קריאה ספרותית-עצמאית של התורה שלא דרך משקפי חז"ל היא בעייתית ברמת ההבנה, ואם כן לא ניתן לטעון כלפי גישתו בראיות מן הכתובים, כיוון שכל "ראיה" היא רק לעין המתבונן נמוך הדרגה! אך נראה שבכוחן של הדוגמאות המצטברות להביא לפריצה של מעגל הטיעון, ולהרהור מחודש על כל העניין: הטענה הבסיסית היא, שמי שמכיר את השאלות, הבעיות והתופעות הספרותיות לפרטיהן, יתקשה מאד לבטל אותן באמצעות טענותיו הכלולות של הרב טאו. קל יותר, לדעתם, לנסח הכללות תיאולוגיות מאשר להתמודד שורה-שורה ופסוק-פסוק עם השאלות הפרשניות לגופן. על כן, אין הרב טאו יכול להימלט לדעתם מביקורת אמפירית על ידי קביעות עקרוניות בלבד.

³⁹ הצגה יפה של עמדה מעין זו, בצד הצבעה על הסכנות הכרוכות בה, ראה ר"א פיינסיבלר "העניינים לגובה התנ"ך!" (תגובה לר"י בן נון) הצופה, כ"ד אדר תשס"ב. ראה גם ר"א וולפיש הני"ל, מגדים כ"ח עמ' 101.

לדעה זו, לראות במישור מסויים את התורה כיצירה ספרותית, וברמה זו לנתח ולהבין אותה באותם דרכים ואופנים בהם אנחנו מבינים כל יצירה ספרותית שהיא. לאור מסקנה זו מתבקש, שסגנון כתיבתה צריך להיות כזה שיעמוד גם בקריטריונים של סבירות המקובלים על בני אדם; ועל כן סתירות, כפילויות, חזרות ובעיות פרשניות נוספות המתמיהות את הפרשנים של יצירות ספרותיות אנושיות, יתמיהו גם במידה שנמצא בעיות כאלה גם בתורה. השאלות, שעצם הלגיטימיות שלהן נשללה על ידי הרב טאו מנימוקיו דלעיל, הופכות לבעלות משמעות חשובה אצל תפיסה שרואה בכתיבת התורה כתיבה העונה לדרישות סבירות אנושיים.

2. תפיסה אלטרנטיבית של "ירידת הדורות"

מוקד נוסף למחלוקת קשור להנחתו השנייה של הרב טאו בדבריו דלעיל, והוא חלקם ומעמדם של חז"ל בתהליך מסירת התורה. בדברי הרב טאו הוצגה תפיסה היוצרת פער גדול בין חז"ל לבין הלומד הפשוט⁴⁰. בתפיסה זו יש לדון בהקשר רחב יותר, והקשר זה נוגע לתפיסת תהליך מסירת התורה כולו, וזה המושג של "ירידת הדורות". אצל הרב טאו מוצגת תפיסה קיצונית של מושג זה, המדגישה את הפערים החדים בין יכולת ההשגה של הדורות לאורך השנים.

גם לגבי עניין זה מתהלכות גישות שונות בין בעלי "גישת הפשט":

א. חז"ל וחכמי הדורות עצמם לא תפסו את העניין כך; לדעתם הפער בין התורה לאדם מצומצם יותר מכפי המוצג בדברי הרב טאו. גם לבני אדם רגילים ישנה החירות ואף היכולת, להשיג בתורה כפי מעלתם ב"פשטות המתחדשים בכל יום", שהרי התורה ניתנה לבני אדם ולא למלאכי השרת. גם אם ישנו הבדל חשוב בינינו לחז"ל, הרי שזה אינו עוקר את תוקפן ומשמעותן של מסקנותינו כי "הקב"ה בחר בנו, ונתן לנו את התורה כפי הכרעת השכל האנושי, אף על פי שאינו אמת, ואם כן המחדשו הוא חידוש גמור, רק שיהיה אמת כהכרעת השכל האנושי" כדברי בעל קצות-החושן בהקדמתו⁴¹.

⁴⁰ הרחבה גדולה של גבולות גישה זו בדברי הרב אבינר שם: "יש הטוענים: 'יצחק אבינו לא חינך כראוי את עשו, לכן יצא לתרבות רעה. הוא אשם בכך שלא הבין אותי' זאת מניין לך?... איך אתה ממציא דברים שאינם כתובים?! נכון שהרב שמשון רפאל הירש אמר פירוש דומה לזה, אך מלבד שאין חובה לקבל את פירושו – אתה אינך הרש"ר הירש! מה שמותר לו לומר, לא בהכרח מותר לך לומר. הרב הירש היה גאון וקדוש, מלא יראת שמיים, וכל הפירוש שלו מלא חרדת קודש עצומה מפני גדולי התנ"ך... רק אדם טהור כמו הרב הירש, המביע ביקורת יש לו סיבות. כאמור, אין אנו חייבים לקבל, אך זהו פירושו של אדם קדוש". הרב אבינר נותן ביטוי לתפיסה רווחת אצל בעלי גישה זו: סמכותם של ראשונים ואחרונים דומה לסמכותם של חז"ל.

⁴¹ ראה ר"א בזק שם עמ' 5.

כמו כן, מעבר למציאת הלגיטימציה בדברי קדמונים להשגותיהם של לומדי התורה הרגילים, מצביעים בעלי "גישת הפשט" על שורה של מקורות בהם משתקפת תפיסה שיש בכוחם וביכולתם של הדורות האחרונים להגיע לדרגות רוחניות ולימודיות גבוהות, כמו ולעיתים אף יותר מן הקדמונים; כדברי ד' גמליאל⁴²:

" ישמונים תלמידים היו לו להלל הזקן: שלושים מהן ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ושלושים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון⁴³ בוודאי אין צורך לפרש מאמר זה כפשוטו, אבל יש כאן הצהרה ברורה מאד על כך שגם בדורות מאוחרים אפשר להגיע לרמות גבוהות ביותר.

במקום אחר בתלמוד⁴⁴ מתאר המדרש כיצד משה רבינו יושב, כביכול, בבית המדרש של ר' עקיבא בסוף השורה השמינית (שבה ישבו התלמידים החלשים ביותר), ואינו מצליח להבין את דרשותיו של ר' עקיבא, והוא שואל את הקב"ה: 'ריבוננו של עולם, יש לך אדם כזה, ואתה נותן תורה על ידי', ואז עונה לו הקב"ה: 'שתוק, כך עלה במחשבה לפני'. גם כאן אין צורך לפרש את הדברים כפשוטם, אבל כדאי לשים לב שהמדרש אינו מייחס לקב"ה תשובה מסוג: 'ר' עקיבא בדרגה הרבה יותר נמוכה ממך' אלא להיפך - 'כך עלה במחשבה לפני', כלומר בהבנה הפשוטה (אפילו על ידי אדם כמשה רבינו) אכן קשה לראות מדוע ר' עקיבא אינו ראוי לקבל את התורה."

ב. עמדה מרחיקת לכת יותר מערערת על עצם ההבחנה הנזכרת לגבי הפער בינינו לבין חז"ל. הרב טאו מניח כמושכל ראשון לאורך כל הדרך את קיומו של פער איכותי כזה; אך מקשים בעלי "גישת הפשט" – 'פער' זה מניין? הרב טאו לדעתם הוא המוציא מחברו, ועליו להביא לכך ראיה⁴⁵! כל עוד אין לנו סיבה מספיק טובה לחשוב שישנו פער כזה, הרי שהאינטואיציה הבסיסית של הלומד היא שהוא אינו.

התודעה היסודית של לומד מסוג כזה היא של אמון גבוה ביכולותיו ובכוחות השגתו, ואין הוא חווה את קיומו של הבדל בין-דורי כזה. כמובן, לאורך ההיסטוריה היו רבים רבים שרמתם השכלית והרוחנית היתה גבוהה לאין ערוך משלנו, אך אין בכך כדי ליצור אבחנה קטגורית בין **דורות** שונים, אלא יש לדון בכל מקרה לגופו. חווייתו העמוקה של הלומד היא חוויה של עצמאות

⁴² ד"ר ד' גמליאל "הבנה רב ממדית של התני"ך" הצופה ז' אייר תשס"ב.

⁴³ סוכה כח ע"א, בבא בתרא קלד ע"א.

⁴⁴ מנחות כט ע"ב.

⁴⁵ ראה נספח.

וחירות יחסית בעומדו לפני הכתובים. במובן זה הוא חש שהוא עומד **יחד עם חז"ל** אל נוכח התורה, ומנסה כמותם להבינה.

ישנם ניסוחים מתונים יותר של עמדה זו, המקבלים אמנם את קיומו של הבדל מסויים בינינו לבין חז"ל, אלא שהם מגדירים אותו באופן שונה וחד פחות מאשר זה המוצג בדברי הרב טאו. ישנו מגוון רחב יחסית של הגדרות מינוריות יותר ל"ירידת הדורות"⁴⁶, אך המשותף לרבות מהן הוא שצמצום תפיסת הפער בין הדורות מאפשר להעריך באופן חיובי יותר גם את חלקם של דורות מאוחרים, שדווקא מרחק הזמן מעניק להם פרספקטיבה שאולי לא היתה נחלת הקדמונים. כדברי ישראל רוזנסון⁴⁷:

"אכן, כל מי שבקי באופני הלימוד ואופני התנהלות הלימוד לאורך הדורות יסכים בוודאי כי בחלוף הדורות גדלה כמות החומר הנלמד, והלומדים נזקקים יותר ויותר לשאת את משא התורה... החכמים שביניהם הם אלו, שכמוהם כחמור, נושאים את המשא היקר הזה. האם זה הופכם לקטנים בראייתם? לאו דווקא. היו מגדולינו בימי הביניים שהשתמשו במשל 'הננסים הרוכבים על גבי ענקים', ואינני מבין מה לקטנותנו וננסיותנו ולראיה מצומצמת. נהפוך הוא, אותה יכולת נשיאה חמורית של דברי הקדמונים מגביהה אותנו עד שמבטנו מרחיק אותנו ממבטם. אם כן, 'אנשים' לעומת 'חמורים' מעיד על פחיתות סגולית מסויימת של האחרונים. אך האם זה בא לבטלנו כליל? אינני סבור כך, חמוריות איננה פגם, והרוצה לבטל את בני הדור הזה ייטיב אם יעזוב את החמורים לנפשם...".

עם זאת חשוב לציין, שגם בעלי הניסוחים המתונים יותר של עמדה זו שותפים לתודעה הנפשית הבסיסית שתוארה לעיל של עצמאות והכרה עמוקה ביכולותינו, לה ישנן השלכות מעשיות רבות, ובמובן זה המרחק מתודעת הלומד מבית מדרשו של הרב טאו נותר גדול.

טענה נוספת: לא ניתן להימלט מהכרעה אוטונומית

הדיון האחרון נסב בעיקרו סביב שאלת ההשוואה בינינו לבין חז"ל וגדולי ישראל, והועלו ניסוחים שונים להגדרה מצומצמת יותר של פערי הדורות. אך דומה שישנה כאן נקודה עקרונית נוספת.

⁴⁶ ראה ר"י בן נון "כן, תנ"ך בגובה העיניים!" הצופה י"ב שבט תשס"ב; הנ"ל "אמת התורה – בגובה עיני השכל ש-ה' בטובו נתן לנו" הצופה, ל' ניסן תשס"ב; "י רוזנסון" "הרהורים על חמורים ואנשים" הצופה ט"ז ניסן תשס"ב; ר"מ אברהם "שתי עגלות וכדור פורח" ספריית בית אל עמ' 127-144.

⁴⁷ "הרהורים על חמורים ואנשים" הצופה, ט"ז ניסן תשס"ב.

ניטיב אם נציג נקודה זו דרך ביקורת נוספת שיש לבעלי "גישת הפשט" על המושג "למוד תנ"ך על פי חז"ל", המקובל אצל מתנגדיהם.

מושג זה, לדעתם, לא מוגדר כל צרכו: כשמדברים על 'חז"ל' למי בדיוק מתכוונים? בכל נושא או פרשיה בתורה אנו מוצאים גישות פרשניות שונות, ופעמים רבות אף מנוגדות, עוד אצל חז"ל עצמם! אם כן, איזו גישה עלינו להעדיף מתוך המכלול הנאמר על הנושא בספרי המדרש? על כרחו נאלץ הלומד לשקול **בעצמו** את מגוון הפירושים המוצעים לנושא ולהכריע כפירוש המסתבר לו ביותר. ויש לשים לב, **שכל העדפה של פירוש זה או אחר מפירושי חז"ל בעצם כבר אינה תלויה בחז"ל, אלא כרוכה בשיקול דעתו העצמאי של המכריע.**

דוגמא בולטת להכרעה כזו מצאנו באחת הסוגיות שעמדו במוקד הפולמוס - פרשת דוד ובת שבע. אצל בעלי גישת "לימוד תנ"ך על פי חז"ל" ניכרה העדפה ברורה וחד משמעית לדעתו של ר' יונתן (שבת נו ע"א) ש"כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה", תוך התעלמות מדעות אחרות שנאמרו בסוגיית הגמרא שם⁴⁸. עולה מכאן, שגם הסוברים שיש ללמוד על פי חז"ל בלבד לא יכולים להימלט משיקול דעת עצמאי כלשהו במהלך הלימוד, שאינו תלוי בחז"ל וגדולי ישראל.

ניתן לנסח מסקנה זו גם כטענה עקרונית כללית: מעבר לשאלה ההשוואתית של היחס בינינו לבין חז"ל וגדולי ישראל, ישנו כאן עיקרון של "אין לדיין אלא מה שענינו רואות". אף אחד לא יכול להורות לי כיצד להבין, ויהא גדול ממני כמה שיהיה. על כן יש להתאמץ - מפאת גדולתם וסמכותם - להבין את פירושיהם לעומק, אך בסופו של דבר שכלי הדל הוא הכלי היחידי שיש בידי על מנת להכריע ולהבין.

ראינו, אם כן, שבעלי התפיסות השונות נחלקו לא רק בשאלה האם לראות את המסורת כמקשה אחת או שמא ניתן להצביע על קיומם של מספר שלבים; אלא גם בשאלות עמוקות הרבה יותר, הקשורות לתפיסת מהותה של התורה הנמסרת לבני אדם, ל"כלי" ההשגה באמצעותם יש להבין אותה, ולסדרי הגודל בהם יש להעריך את גדוליה והיחס בינם לבין הדורות המאוחרים להם. הויכוח על היחס לחטאי האבות הוא, אם כן, רק **פרט** מויכוח על תפיסות כלליות ועקרוניות יותר, ואף אותו יש להבין בהקשרו הרחב⁴⁹.

⁴⁸ ראה ר"י בן נון "כן, תנ"ך בגובה העיניים!" הצופה, י"ב שבט תשס"ב, המביא דוגמאות נוספות לתופעה זו.
⁴⁹ בשולי הדברים כדאי לציין, שייתכן שישנו ביטוי מעניין מאד בתחום נוסף להבדלים בין הגישות, והוא ה"סיור עם התנ"ך" התופס מקום מרכזי אצל בעלי "גישת הפשט" ופחות (עד כמה שידוע לי) אצל מתנגדיהם. הקשרים בין סיורים אלו ומשמעותם הרוחנית לעמדת בעלי "גישת הפשט" הם עדינים ועמוקים עוד יותר מהמוצגים במאמר זה, ועל כן הטיפול בסוגיה זו לא ייעשה במסגרת זו. פירוורי רמזים לכך ניתן למצוא אצל: ר"א וולפיש "הציונות הדתית בעולם ההרמנויטיקה" הני"ל; ר"י בן נון "כן, תנ"ך בגובה העיניים!" הני"ל.

דיון: ההשלכות החינוכיות

עמידה עצמאית או התבטלות?

בחלק זה נדון בהשתמעויות החינוכיות שישנן למחלוקת בין הקבוצות השונות כפי שהוצגה בפרקים הקודמים. אולם, לפני שנעסוק בהיבטים החינוכיים לפרטיהם, עלינו להציב קודם את קומת התשתית שלהם. כלומר, אני מבקש לטעון שגם המחלוקת בין הצדדים בשאלות החינוכיות השונות שיוצגו בהמשך אינה מחלוקת בפרטים או בשיקולי דעת מקומיים, אלא נובעת מתפיסה עקרונית, או נכון יותר: **תודעה** דתית עקרונית.

בפרקים הקודמים הוצגה המחלוקת כמחלוקת **פילוסופית-עיונית**: לכל אחד מן הצדדים ישנה השקפת עולם באשר לשאלות מחשבתיות שונות (הרמנויטיקה, מהות התורה, מעמדם של חז"ל ועוד), הבנויה על הנחות יסוד עיוניות שונות. אולם דומני שלדיון זה ישנו רובד נוסף, שהוא הרבה פחות פילוסופי והרבה יותר קיומי; רובד הנוגע ל**נימי התודעה הדתית של שני המחנות**⁵⁰. רובד זה משמש כחוליה מקשרת בין הדיון הפילוסופי-עיוני לדיון החינוכי.

אצל המתנגדים ללימוד בדרך ה"פשט" ניתן להבחין בתודעה דתית מיוחדת: תודעה של כפיפות ולעיתים אף התבטלות כנגד המסורת. השגב הגדול הטמון בתורה מוביל את הלומדים ממחנה זה לחוש קטנים ומיעוטי ערך ביחס אליה. בעמידה שכזו הלומד מתרגל לתת הרבה פחות מקום לעצמו – לא לשיקול דעת, לא לחשיבה עצמאית, ובוודאי שלא לביקורת. הגישה אל התורה היא רק באמצעות מתווכים – חז"ל וגדולי הדורות, שהלומד מתחנך לכפיפות אליהם ולסמכותם הפרשנית. מובן, אם כן, למה לימוד בדרך של "פשט" הוא בעייתי עבור לומד מסוג זה. ניסוח חד של תודעה זו מצוי בדבריו של הרב טאו במקום אחר⁵¹:

"...אך השימוש שעושים היום בדבריו (=של הרש"ר הירש, א.ש.) נובע מכיוון אחר לגמרי:

מנטייה לפרש את התנ"ך בגובה העיניים, להוריד את הדברים ולחקרם כספר עתיק בלא כל מגמה להתרומם ולהתעלות על ידי הלימוד. גישה כזו מסוכנת ביותר היא, וממנה קצרה הדרך לגישה חילונית לכתבי הקודש הסוברת שאין מול האדם כלום, לא אלוקים ולא תורה, **אלא הוא הוא המחליט**; הוא המפרש והוא היכול כל. על פי עמדה זו, לא רק דמויות התנ"ך הן בגובה העיניים, אלא אף התנ"ך ואף הקב"ה בעצמו! אין ענווה והתבטלות מול רוח הקודש, מול הספירה הרוחנית העליונה, שמשם הדברים באים אלינו,

אלא אדם בשכלו ובחכמתו הוא מעל הכל"

⁵⁰ שאלה מרתקת היא מה קדם למה: הרובד הפילוסופי של העמדות השונות, או הרובד התודעתי-קיומי, ואכמ"ל.

⁵¹ לאמונת עתנו ג', עמ' קיט-קכ.

נשים לב, שהרב טאו מדגיש שמחלוקתו עם הצד השני אינה רק על העמידה הראויה מול האבות והתורה, אלא גם על העמידה מול הקב"ה! על כן, דומני שנכון יהיה לתאר את שורש המחלוקת בנקודה זו כהבדלים עמוקים בתודעה הדתית של הצדדים.

לעומת זאת, תודעתם הדתית של בעלי "גישת הפשט" שונה בתכלית. הלומד ניגש מלכתחילה אל התורה מתוך עמדת מוצא נפשית שונה לחלוטין. הוא לא חש שעמידתו אל נוכח התורה האלוקית מוחקת את עצמיותו ואת עצמאותו, אלא להיפך - היא מאתגרת אותו להתמודדות. הוא מאמין ביכולתו ללמוד ולהבין בכוחות עצמו, ושישנם ברשותו כלים לעמוד באופן ישיר מול הטקסט ולפרש אותו. מסיבה זו, לימוד בדרך הפשט היא מתבקשת עבור לומד שכזה: הוא לא חש צורך במתווכים שיסבירו לו איך יש לקרוא את הכתובים, אלא בוחן ושוקל את האפשרויות בעצמו. כפי שהסברנו לעיל, יחס זה נובע מתודעה דתית שונה, ועל כן נמצא תודעה זו לא רק ביחס לתורה, אלא גם ביחס לקב"ה. בעלי תודעה זו יתנו מקום רב יותר לקושיות ולשאלות תיאולוגיות ומוסריות, משום שהם אינם מקבלים באופן אוטומטי את התשובות. אדם שכזה לא יבטל מיד את דעתו ויתכופף, אלא ינסה לבחון את הדברים ולהתמודד.

ניתן לנסח תודעה זו באופן חד, שבניגוד לבעלי העמדה שכנגד - המתכופפים מול הקב"ה והתורה ומקבלים מהם, בעלי תודעה זו **משוחחים** עם הקב"ה התורה. ו"שיחה" מניחה קרבה הרבה יותר גדולה (גם אם לא זהות) בין שני הצדדים המשוחחים.

יש להדגיש, שאין כאן עמידה עצמאית לחלוטין, שיכורה מחשיבות עצמה, כפי שתוקף תודעה זו הרב טאו בדבריו לעיל (כפי שהוא אכן בתודעת האדם המערבי המודרני). תודעת אדם זה מקיימת דיאלקטיקה עדינה בין עמידתו העצמאית לעמידתו מול הקב"ה. ניסח זאת היטב אי' וולפיש במאמרו⁵²:

"הציונות הדתית, בהרמנויטיקה כמו בתחומי עשייה אחרים, דוגלת בשילוב בין הכניעה בפני אלוקים ליצירה האנושית. על מנת להגיע לשילוב זה שומה על הלומד להתייחס לטקסטים התורניים בשני אופנים: מצד אחד, כמקור של סמכות - התורה כמכלול מחייבתו, והפרשנות שנתקדשה במסורת היא הקובעת את חובותיו ואת מעשיו. מצד שני, הטקסט מזמין פרשנות - הטקסט משקף מציאות אלוקית ואנושית המועברת לאדם בכלים לשוניים-ספרותיים, ועל הלומד לחפש שם את עצמו, להבין ולהזדהות ולא רק

⁵² ר"א וולפיש, "הציונות הדתית בעולם ההרמנויטיקה" בתוך 'קובץ הציונות הדתית' ירושלים תשנ"ט עמ' 456-465.

לקבל, להאמין ולבצע. ככל שהוא מבין יותר לעומק את הבשורה הטמונה בלשון הטקסט, במבנהו ובמשמעותו, כך מתקרב הוא לשורשי נשמתו, לעמו, לארצו, ולא להיו".

כפי שצינתי לעיל, משתי התודעות הדתיות הללו ינבעו במישרין התייחסויות שונות לחלוטין לשאלות החינוכיות השונות. דמות המתחנך שישאף הרב טאו לעצב, שונה לחלוטין מזו שיחנכו אליה בעלי הגישה האחרת.

השלכות נוספות

קצת נציג כמה מן השיקולים החינוכיים שעלו אצל המתדיינים בסוגיה זו, הנוגעים למספר נושאים. יש לציין, שכפי שהצגנו במבוא לעבודה רבים מטענות החולקים נסובו סביב שאלת היחס לאבות ולגדולי התנ"ך. במסגרת זו עלו גם טענות חינוכיות שונות, כגון, איזה אופן של הצגת האבות ישרת את היעד החינוכי באופן טוב יותר. אולם, כפי שהצענו לכל אורך העבודה, דומני ששורשי המחלוקת בין המחנות נמצאים במוקדים שונים מאשר שאלת היחס אל האבות. על כן, גם בדיון על ההיבטים החינוכיים התמקדנו רק בהיבטים הנוגעים לשורשי המחלוקת כפי שהם הוצגו במהלך העבודה, ולא התרחבנו לשאלת היחס לאבות.

בפריסת השיקולים להלן אני מבקש להציגם כפי שהוצעו על ידי הדוברים, ולא לנסות להכריע ביניהם. לטעמי, ישנה מידה רבה של אמת בטענותיהם של שני הצדדים, ובסופו של דבר ההכרעה החינוכית תהיה שאלה של מינון בין השיקולים, ולא דחייה מוחלטת של אחד מהם.

א. שיקולים עקרוניים

המפגש הישיר עם התנ"ך דווקא מקרב

אחת הטענות המשמעותיות שעלתה היא הרווח החינוכי הגדול הטמון במפגש חי וישיר עם הטקסט. ר' יואל בן נון והרב א' וולפיש מחדדים את משמעותו של החיבור של התנ"ך ומציאותנו הארץ ישראלית:

"בלי 'תנ"ך בגובה העיניים' אי אפשר כלל לקרב את הנוער אל התנ"ך, כדי שירגיש שהוא חלק ממנו, ממש עצמו ובשרו, כדי שיאהב את ארץ ישראל ממש – לא את "ארץ ישראל הרחנית", שיהודים לקחו אותה בכל נדודיהם בגלות, אלא את אבניה ואת עפרה, ואת כל נופיה ומקומותיה, **שמזה שלושה דורות ב"ה אנו מתהלכים בה כחולמים עם התנ"ך ביד** – **"בגובה העיניים"** – ומקשרים את החלום עם המציאות. כאשר מתהלכים כך עם

התנ"ך – וזכיתי לעשות זאת בפועל (לא בתיאוריות רוחניות מרחפות בשמי שמיה של ירושלים) מזה 35 שנה – אז נוצר החשק העצום גם ללמוד תנ"ך וגם להבין אותו, גם לחיות ולקיים מה שכתוב בו"⁵³

"הקורא את התנ"ך ואת מקורות חז"ל דרך משקפים ציוניות נוטה לחבר בין הטקסט הכתוב לממצאים שבשטח. ההתבוננות בשטח תורמת להבנה מחודשת של הטקסטים, ועוזרת גם לפתוח את הלומד לדרכי הפשט. הלומד והמסייר עשוי להימשך להתבוננות גם בממצאים ארכיאולוגיים וברקע ההיסטורי של התקופה הנדונה – פוליטי, תרבותי, דתי – שהרי גם אלה מגבירים את תחושת ההזדהות וההתחברות בין הציוני הדתי המודרני לאבות אבותיו... הטקסטים המקראיים והחז"ליים, בעיני הציוני הדתי, נשארים מקודשים וסמכותיים, אך נוסף להם גם מימד אחר, רב עוצמה: אמצעי להתחבר לארצו ולתולדות עמו בה"⁵⁴

המחיר הנפשי

כנגד טענה זו יש להעלות את השיקול כבד המשקל, שלמפגש עם התורה בכלים שמקורם מחוץ לתורה, עשויים להיות גם מחירים נפשיים לא מבוטלים - של הלומד עצמו, ומאוחר יותר גם של תלמידיו. הרב טאו התייחס לנקודה זו:

"אני אומר שזה לא מתחיל מהתלמידים, אלא מתחיל מהרמ"ם **שלא תוססת בלבם הוודאות של אמונת התורה מן השמים** וש"הם חיינו ואורך ימינו", ושזה הדבר הכי חשוב והכי אידאלי בעולם, שזו אמת מוחלטת אלוהית ולא המצאות של בני אדם... אם הוודאות הזאת, החיוניות הזאת, הפשטות הזאת, התמימות, יראת השמים חסירה אצל הרב – כיצד הוא ישתול אותה בקרב התלמידים, כיצד הוא יצליח ללמד אותם?⁵⁵ כאן יש להבהיר נקודה מסויימת. מתנגדי הרב טאו הבינו את דבריו כהאשמה של מורים המתחנכים במכוני ההוראה על חוסר אמונה בתורה מן השמים, ותקפו אותו על הצגתם ככופרים בעיקר חשוב זה. אולם יש לשים לב שהרב טאו מדבר על "**שלא תוססת בלבם הוודאות של אמונת**

⁵³ ר"י בן נון, "כן, תנ"ך בגובה העיניים! הצופה, י"ב שבט תשס"ב

⁵⁴ וולפיש הני"ל (הערה 52)

⁵⁵ הרב צ' טאו, "צדיק באמונתו יחיה – על הגישה ללימוד תנ"ך" ירושלים, שבט תשס"ב, עמ' לו.

התורה מן השמים". כלומר, אין הוא מייחס להם השקפה פילוסופית של כפירה בעיקר של תורה מן השמים, אלא טוען שאמונתם בעיקר זה "לא תוססת בליבם". במקום אחר הוא מרחיב⁵⁶:

"ישנן שתי ידיעות: יש את הכרת המושכלות בתור ידיעות יבשות, קרות ומתות, הנמצאות

מחוץ לנפש. הידיעה השנייה היא האופן של הנחת המושכלות בנפשו – כיצד מתיישבת

האמת הזאת בנפש וממלאת את החיים עד שנעשית היא עצם מעצמיו...

כמובן, מי שבעצמו אין לו יראת שמים גם לא יוכל לשתול אותה בתלמידים. רבינו היה

אומר: כשתנור חם אז כל החדר מתחמם, אבל כשהתנור לא חם איך הוא יכול לחמם את

החדר? כיצד יוכל המחנך הכבוי לכבות את תלמידיו, "נשמת מי יצאה ממך"? הוא בודאי

לא יצליח בזכות זה שהוא רכש קצת יותר ידיעות מהדוקטורים ומהמכון שמלמד אותו

לימודים משלימים כדי לקבל נקודות ותארים. הוא לומד מבוא לתורה שבכתב ומבוא

לתורה שבעל פה – כל זה מוציא את שארית היחס והרוח..."

כלומר, טענת הרב טאו היא, שגם אם הלימוד במכוני ההוראה אינו מוביל לכפירה במובנה הפשוט

והפורמלי, לא אחת היא עשוייה לפגוע בלהט, בעוצמה ובתסיסה הרוחנית.

מכיוון אחר, מזהיר גם הרב משה ליכטנשטיין⁵⁷:

"ברם, סכנה גדולה יותר היא באימוצם, במודע או שלא במודע, של דפוסי חשיבה נפשיים

ודרכי ביטוי מנוכרות של אנשי הביקורת. וכי אחת שומעים אנו אקדמאים, בוגרי ישיבות

וחניכי או מורי מכללות להכשרת מורים, שמדברים על "המספר המקראי" במקום על

התורה; על "הא-ל" (כמובן ככתבו, ולא בכינוי המקובל "קל") ולא הקדוש ברוך הוא,

וכיוצא באלו. אובדן החוס, האהבה והאינטימיות שקול כנגד כל רווח השכלתי שניתן

להפיק מתכני המחקר. על כגון דא אמרו חכמים הראשונים: "יצא שכרו בהפסדו"

לחששם של הרב טאו והרב ליכטנשטיין מפני המחיר הרוחני שישנו בחשיפה לשפה ולכלים

האקדמיים, יש להוסיף חשש קרוב נוסף – שלא עלה בדברי הרב טאו (כנראה כי לא היה מודע

לנקודה זו⁵⁸), אך לטעמי הוא ממשי הרבה יותר. בחלק הראשון של העבודה הצגנו את תפיסתה של

"גישת הפשט", המוכנה באופן עקרוני להבחין בין רבדי המסורת השונים: מקרא וחז"ל, תנאים

ואמוראים וכו'. אולם, לימוד בדרך זו - גם אם הוא נכון מבחינה עיונית – עשוי להיות מסוכן מאד

מבחינה נפשית ורוחנית: **שיטת לימוד המדגישה את הפערים והשינויים שבמסורת עלולה מאד**

⁵⁶ שם, עמ' לג.

⁵⁷ הרב מ' ליכטנשטיין, אחת דיבר אלוקים – שתיים זו שמעתי?, עלון שבות בוגרים יז, עמ' 40.

⁵⁸ מאוחר יותר, בפולמוס ה"רבדים", עלתה טענה זו במפורש על ידי דוברי מחנה זה.

לפורר את תחושת "תורת ה' תמימה", ולפגוע משמעותית בזיקה הנפשית אליה. בעיה זו היא כמעט מובנית במתודה עצמה, ואינה קשורה לרמת יראת השמיים של המרצה, כפי שאולי נוח לבעלי "גישת הפשט" להציג.

עם זאת חשוב להעיר, שאם כל פלגי המחנה היו מוכנים להודות בקיומם של הפערים הנ"ל, הרי שמן הסתם היתה נוצרת בכוחות משותפים התמודדות רוחנית-מחשבתית עם העניין, שהיתה פותרת גם חלק מן הסכנות.

ב. שיקולים פרקטיים

סוג השיקולים הללו נוגע לשאלות פרקטיות יותר של אסטרטגיה חינוכית נכונה. מבחינה לוגית אין קשר הכרחי בין השיקולים העקרוניים שהוצגו לעיל, לשיקולים הפרקטיים. למשל, יכול אדם לסבור שמהשיקולים העקרוניים אין לחשוף את התלמיד לדרך הפשט, אך משיקולים פרקטיים כדוגמת "דע מה שתשיב", יש לעשות זאת.

יש לציין שהשיקולים שיוזכרו להלן מוכרים לנו גם מויכוחים אחרים בשאלת מידת הפתיחות הרצויה כלפי התרבות הכללית. בנקודה זו הויכוח על לימוד התנ"ך הינו חלק מהויכוח הכללי הזה.

אי אפשר לרמות את הנוער

אחד השיקולים המרכזיים שעלו בדברי התומכים בלימוד בדרך הפשט הוא, שטשטוש עניינים קשים (תיאולוגית ומוסרית) שבמקרא על ידי סגוריה דרשנית לא יצלח:

"סיבה שנייה היא חששי החינוכי. למעשה, בדרך אותה הצעת, מלבד מה שאני סובר שאינה נכונה, עוד יש בה נזק חינוכי עצום. בימים אלה קיימת רגישות עצומה לאמת ולאותנטיות. תירוצים ודברים שהיו מקובלים בעבר כלחם חוק נבחנים מחדש, וקיימת רתיעה לשמוע דבר שאינו עומד במבחן הקפדני של האמת הבוקעת ועולה ממנו. חלק מהתירוצים אליהם נזקקת מעוררים בלב השומע, צעיר כמבוגר, את התחושה כי מדובר בדבר מה הבא לחפות על האבות והאימהות, אף במחיר בקשת האמת האלוקית, דבר שאינו נשמע בתקופתנו, והוא מביא להתרחקות מן התורה. אינני מדבר על פגיעה בחותמו של הקב"ה בלבד. אני מדבר גם על המשמעות החינוכית, כאילו נתבעים ההולכים בדרך האמונה לעצום את עיניהם מפשטי המקראות, ולקבל הנחות של תוצאות ידועות מראש.

אני רואה עין בעין גם את הנזקים החינוכיים שלה, וגם את חלחולם לעבר הטענה כי הדת והמוסר אינם עולים בקנה אחד, שאין נזק גדול ממנה"⁵⁹

בעמדה זו מצדד גם הרב יואל בן נון במאמרו⁶⁰:

"באים בני הנוער.. והנה הם קוראים פרשיות קשות, סבוכות ונפתלות, כשלונות וחטאים, והם מחפשים הסבר. בא הרב אבינר ידידי, ואומר להם: אתם קטנים מידי, ולא מסוגלים להבין. ובזה הוא הורס הכל... הוא מחזיר אותנו לתנ"ך בשמי שמים, שאין לו כל קישור עם שכלנו והבנתנו, וממליא גם לא עם מציאות חיינו. אני משוכנע בכל ליבי, שהרב אבינר בעצמו לא ממש מתכוון לזה, אבל דבריו עלולים להתפרש כך, ולהרחיק המוני צעירים מן התנ"ך "מתוך התבטלות". ואם חושב מאן דהו מקהל הרבנים והמתנככים שאפשר לרמות בני נוער, ולומר להם שהתנ"ך ניתן להבנה ולקיום בחלקיו הטובים והמאירים, ואילו הסיפורים הקשים והמרים על אבות אבותינו לא נועדו לשכלנו הפעוט, כי שם יש סודות נשגבים, ורק מתוך ענווה והתבטלות אפשר אולי להבין פרקים מסויימים אלה – דעו לכם כי לשקר אין רגליים, ומי שמרחיק מן הנוער הבנת בראשית לח ושמואל ב, יא ביושר לבב, לא יוכל להנחילו בראשית יב-יג-יד-טו וכד"

"דע מה שתשיב"

שאלה נוספת היא האם ישנו שיקול של "דע מה שתשיב" בחשיפה של התלמיד בפרט, והסטודנט להוראה בכלל, אל מול ממצאי הביקורת:

"כמובן, ישנה שאלה – עד כמה לחשוף את כל הבעיות בפני כולם; אולם בסופו של דבר, אנו דנים במכללות להכשרת המורים של הדור הבא. את מי, אם לא אותם, נחשוף לטענות הביקורת ולדרך שבה אנו מנסים להתמודד איתן?! בחוברת לא נאמר כיצד באמת יש להתמודד עם שאלות אלו, וניכר שלמעשה אין להתייחס אליהן כלל. אך מה יעשו תלמיד הרב טאו כשיום אחד, כשייעשו מורים לתנ"ך יישאלו על ידי תלמידים שאלות שלא תהיה להם תשובה עליהן? והרי הרב טאו מעיד מפורשות על תלמידיו: "הוא לא

⁵⁹ הרב י"י שרלו, חלופת המכתבים, ניסן תשס"א

⁶⁰ ר"י בן נון, "כן, תנ"ך בגובה העיניים! הצופה, י"ב שבט תשס"ב.

יודע איך להתמודד איתן, הוא לא יודע איך להתנגד להן" (עמ' לד). כמה עלוב יהיה מורה שכזה, וכמה נזק חינוכי הוא עלול לגרום"⁶¹

ובהמשך שם :

..."אכן, יש לדון אם ראוי לחשוף ילדים קטנים לפירושים כאלו ; אולם אנו דנים כאן בחינוך מבוגרים, שעתידיים לחנך את ילדי הדור הבא. בסוף דבריו, הרב טאו נשאל "כיצד עלינו ללמד ילדים תנ"ך". חוששני, שלאור תפיסתו של הרב טאו אין דרך שבה אפשר ללמד תנ"ך **למבוגרים**" (ההדגשה במקור)

⁶¹ הרב א' בזק, "ישרים דרכי ה' – וצדיקים ילכו בס", דף קשר 845, ישיבת הר עציון.

נספח: "ראשונים כמלאכים"

בגוף העבודה הוצגה עמדתם של בעלי "גישת הפשט" המערערים ברמה זו או אחרת על קביעתו של הרב טאו באשר לפער הקטגורי שבין חז"ל לבינינו, פער שהוא תוצאה של תהליך שלם של "ירידת דורות" בו הרמה הרוחנית ויכולת ההשגה נמצאות במגמת ירידה מתמדת. ערעור זה הוצג בניסוחו הקיצוני – שהרב טאו הוא המוציא מחברו בעניין זה, ועל כן משימת הבאת הראיה לשיטתו מוטלת עליו. ניסוח קיצוני זה זוקק בירור, ובשל חשיבותו בהבנת מערך הטיעון של בעלי "גישת הפשט" נטפל בו בנפרד.

לביסוס טענתם מסתמכים הרב טאו ושאר האוחזים בעמדה זו על דברי חז"ל מפורשים:

"אמר ר' זירא אמר רבא בר זימונא: אם ראשונים בני מלאכים – אנו בני

אנשים; ואם ראשונים בני אנשים – אנו כחמורים, ולא כחמורו של ר' חנינא

בן דוסא ושל ר' פנחס בן יאיר, אלא כשאר חמורים" (שבת קי"ב):

לכאורה הרושם העולה מדברי חז"ל אלו על הבדלי הרמה בינינו לבין חז"ל הוא ברור וחד משמעי: אם הם עצמם תפסו את היחס בינם לאלו שקדמו להם באופן כזה, אכן מה נענה בתרייהו? כיצד, אם כן, מתמודדים בעלי "גישת הפשט" עם טענה זו, עד כדי טענה שהיא אינה ראייה, והרב טאו הוא לדעתם המוציא מחברו? התמודדות זו נעשית בשלוש רמות, זו עקרונית מזו:

1. מדרש חז"ל זה הוא רק חלק מן התמונה הכוללת המשתקפת אצל חז"ל. ניתן להצביע על שורה של מקורות בהם משתקפת תפיסה הפוכה – שיש בכוחם וביכולתם של הדורות האחרונים להגיע לדרגות רוחניות ולימודיות גבוהות, כמו ולעיתים אף יותר מן הקדמונים; כדברי ד' גמליאל⁶²: "שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן: שלושים מהן ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ושלושים מהן ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע בן נון"⁶³. בוודאי אין צורך לפרש מאמר זה כפשוטו, אבל יש כאן הצהרה ברורה מאד על כך שגם בדורות מאוחרים אפשר להגיע לרמות גבוהות ביותר.

⁶² ד"ר ד' גמליאל "הבנה רב ממדית של התנ"ך" הצופה ז' אייר תשס"ב.

⁶³ סוכה כ"ח, בבא בתרא קל"ד.

במקום אחר בתלמוד⁶⁴ מתאר המדרש כיצד משה רבינו יושב, כביכול, בבית המדרש של ר' עקיבא בסוף השורה השמינית (שבו ישבו התלמידים החלשים ביותר), ואינו מצליח להבין את דרשותיו של ר' עקיבא, והוא שואל את הקב"ה: 'ריבונו של עולם, יש לך אדם כזה, ואתה נותן תורה על ידי?' וזו עונה לו הקב"ה: 'שתוק, כך עלה במחשבה לפני'. גם כאן אין צורך לפרש את הדברים כפשוטם, אבל כדאי לשים לב שהמדרש אינו מייחס לקב"ה תשובה מסוג: 'ר' עקיבא בדרגה הרבה יותר נמוכה ממך' אלא להיפך – 'כך עלה במחשבה לפני', כלומר בהבנה הפשוטה (אפילו על ידי אדם כמשה רבינו) אכן קשה לראות מדוע ר' עקיבא אינו ראוי לקבל את התורה."

ברמה זו של ההתמודדות עדיין מתקבלת מובאתו של הרב טאו כמות שהיא, אלא שנטען שהתמונה אצל חז"ל מורכבת יותר, או שישנן גישות מנוגדות.

2. באופן עקרוני ניתן לקבל את ההסתמכות על מובאה זו כטענה לגיטימית בדיון, אלא שהמסקנות שהוסקו ממנה מרחיקות לכת מידי לדעתם, ויש להבינה בהקשר הנכון:

(I) ר' זירא ורבא בר זימונא תיארו את ההבדל החד שבין דורם ("אנו") לדורות שקדמו להם ("ראשונים"). אך יש להבין קביעה זו אך ורק בהקשר שבו היא נאמרה – דורם של ר' זירא ורבא בר זימונא ביחס לדורות הקודמים להם! בדברי הרב טאו ישנה הרחבה גדולה של קביעה זו לאמירה על כלל ההיסטוריה הרוחנית-למדנית, ויצירת אבחנה קטגורית בין כל דור לדורות שלפניו, אבחנה שאין לה סמך הכרחי במקור זה.

(II) תיאורם של ר' זירא ורבא בר זימונא הוא תוצאה של תחושתם האישית בעומדם בפני הישגיהם של הדורות הראשונים, אך אין תחושה זו משקפת בהכרח גם את מה שהיה בפועל במציאות. כדי להבין טענה זו, ננסה לתת דוגמא מתחום אחר.

היסטוריונים העלו השערות שונות באשר לסיבות שהניעו את ר' חיים מוולוז'ין להקים את ישיבתו. אחת ההשערות המרכזיות היא המשבר שהיה באותו זמן בלימוד התורה בליטא. סמך להשערה זו נמצא בדברי ר' חיים עצמו שכתב סמוך לפתיחת הישיבה ש"התורה משתכחת מישראל ואזלא ומדלדלה... מעת שפסקו להחזיק ישיבות במדינה זו ומאז כל מבקשי ה' ומבקשי תורתו ית"ש נפוצים המה...". ובנפש החיים כתב: "כתר תורה מונח בקרן זוית, ובעיניי ראיתי בפלך אחד שכל כך התפשט אצלם זאת עד שברוב בתי מדרשם אין בהם רק ספרי מוסר לרוב ואפילו ש"ס אחד שלם אין בו". וכך גם בדברי תלמידיו.

⁶⁴ מנחות כ"ט:

אך כבר הראו היסטוריונים⁶⁵ שעל סמך מקורות רבים בני האזור המדובר והתקופה ספק גדול אם ניתן לדבר על ירידה של ממש בלימוד התורה! כיצד, אם כן, ניתן להבין את קביעתו של ר' חיים על קיומו של משבר כזה? מתקבלת על הדעת השערתו של שטמפפר: "ניתן לשער, שכלל לא היתה ירידה מעין זו. אם כן, נראה שהמונח "משבר" חריף מידי. עצם קיומם של בתי מדרש ושל למדנים בסוף המאה הי"ט מלמד על הערכה ציבורית ללימוד וללומדים. **ואולם, נתון זה כשלעצמו אינו סותר את העובדה שר' חיים חש שיש בזמנו ירידה בלימוד, כפי שעולה בבירור מדבריו. אין פלא שאדם שלמד אצל הגר"א יחוש ירידה בלימוד התורה.** התפשטות החסידות יכולה היתה להיתפס כאיום ללימוד התורה, גם אם ברבות השנים התברר שלא היה בו ממש...".

מדוגמא זו ניתן לראות בצורה יפה שפער בין תחושתו והתרשמותו של חכם, הגם שהיא מנוסחת באופן של קביעה על המציאות, לבין המציאות בפועל – הוא אפשרי בהחלט. ניתן להעריך שתהליך דומה התרחש גם בנידון דידן: ר' זירא ורבא בר זימונא מסיבות שונות חשו נפעמים מגדולתם וממפעלם של הדורות הראשונים, ונתנו לכך ביטוי בקביעה כללית על המציאות. אך יתכן מאד שבפועל המציאות היתה מעט שונה, וסביר להניח שגדולי מעלה היו קיימים גם בימיהם.

3. ההתמודדות היסודית ביותר מחד, אך גם הקיצונית ביותר מאידך, עם טענת המסתמכים על מובאת הגמרא הנ"ל מתקיימת במישור אחר לחלוטין. שתי רמות ההתמודדות הקודמות קיבלו כהנחת יסוד את העיקרון לפיו כשבאים לתאר מציאויות ותהליכים יש להסתמך על דברי חז"ל, אלא שההסתמכות עליהם **במקרה שלנו** לא מובילה בהכרח למסקנות הרחבות שהוסקו ממנה. רמת ההתמודדות השלישית, לעומת זאת, מערערת על הנחה זו עצמה: ניתן להסתמך גם על מקורות אחרים כדי לקבל תמונה על המציאות, גם אם לעיתים הם יסתרו את מקורות חז"ל! בהקשר שלנו, "מקור המידע" הוא חווייתו הבסיסית של הלומד: כפי שנכתב בגוף המאמר, התודעה היסודית של לומד מסוג כזה היא של אמון מלא ביכולותיו ובכוחות השגתו, ואין הוא חווה את קיומו של הבדל בין-דורי מעין זה הנזכר. חווייתו העמוקה היא חוויה של עצמאות וחירות יחסית בעומדו לפני הכתובים. הוא חש שהוא עומד **יחד עם חז"ל** אל נוכח התורה, ומנסה כמותם להבינה.

יש כאן, אם כן, ויכוח נוקב באשר ל"מקורות המידע" על המציאות: לדעת בעלי גישה זו התחושה של האמון בקביעתם של חז"ל בהקשר זה חלשה יותר, כיוון שמקור התחושה הוא עקיף – תוצאה

⁶⁵ ש' שטמפפר "הישיבה הליטאית בהתהוותה" מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ה עמ' 31-37.

של האמון הכללי בגדולתם וביכולתם; וזאת לעומת תחושת העמידה העצמאית שמקורה הוא ראשוני ובסיסי הרבה יותר. ואם כן אין ערך להסתמכות על מאמר חז"ל זה או אחר בשעה שהוא מתנגש עם חויית יסוד כה בסיסית.

במובן זה ניתן לומר שהרב טאו הוא ה"מוציא מחברו", כיוון שטיעונו אינו עולה בקנה אחד עם חויית העמידה העצמאית, ועל כן אם הוא טוען לקיומה של תמונת מציאות אחרת, שונה מהתמונה ה"מוחזקת" והראשונית, עליו להביא לכך ראיה טובה דיה.

סיכום

את הסיכום לעבודה זו בחרתי לערוך מתוך התבוננות כוללת על היסטוריית הפולמוסים האחרונה בתוך הציבור הציוני הדתי. רובם המוחלט של המאמרים והפרסומים בפולמוס הנדון בעבודה עסקו דווקא בלימוד תנ"ך. אפילו חוברתו של הרב טאו, שנגעה גם בתחומים נוספים עשתה זאת רק באופן כללי וחלקי, ויעיד שמה – "צדיק באמונתו יחיה – על הגישה ללימוד תנ"ך".

דומה שהמאבק הציבורי על אופיו של לימוד התנ"ך במכללות, ובעיקר בישיבות, כבר הוכרע במידה רבה.⁶⁶ בעלי "גישת הפשט" הקימו כמה וכמה בתי מדרשות העוסקים בלימוד תנ"ך אינטנסיבי על פי גישתם, פיתחו שיטות לימוד, מפרסמים כתבי עת שונים והעמידו כבר תלמידים הרבה.⁶⁷

כפי שראינו לאורך העבודה נחלקו בתי המדרש השונים לא רק לגבי לימוד תנ"ך, אלא לגבי תפיסת התורה בכלל. מחלוקת רחבה כזו גוזרת הבדלים מעשיים בדרכי הלימוד גם בתחומים נוספים. הבדלים מעשיים אלו יהיו, בהתאם למה שהוצג במאמר, בשאלות האם לאמץ מתודות השאלות מתחומי דעת כלליים לתוך לימוד התורה כמו: חקר הספרות, חקר המקרא וכו'? מה מעמדו של לימוד בדרך ה"פשט"? האם אסור/ניתן/רצוי להצביע על קיומם של פערים בתוך התורה? ועוד.

בשנים האחרונות הולכות ומשתרשות בישיבות רבות שיטות לימוד השאובות מתחומי מחקר התורה שבעל פה. הנחת היסוד הפרשנית העומדת בבסיס שיטת לימוד זו בתורה שבעל פה, זהה בעקרונה לזו שבלימוד התנ"ך והיא – דרך ה"פשט". דרך פרשנות זו מציגה אחרת גם את התורה שבעל פה: לעיתים קרובות המשנה מתפרשת על פי פשוטה, שלא כהבנת הגמרא; אף סוגיית הגמרא אינה עשויה מקשה אחת, והיא בנויה רבדים רבדים. דורות רבים של אמוראים שותפים ביצירתה, ולא תמיד הבנת אמוראים מאוחרים את דברי קודמיהם תואמת את כוונתם המקורית של אלו; הבנת עורכי הסוגיה את מימרות האמוראים המרכיבות אותה שונה פעמים רבות ממשמעותן הראשונית ועוד ועוד.

⁶⁶ ב"הוכרע" כוונתי אך ורק לביטויים הציבוריים של מאבק זה – תפוצת לימוד התנ"ך, דרכי הלימוד, אופי מוסדות הלימוד ועוד, ולא להכרעה רעיונית-ערכית. ברמה זו הויכוח עודו מתנהל במלוא התוקף.

למרות שיש לסייג מעט קביעה חדה זו על "הכרעה", נראה בכל זאת של"גישת הפשט" השפעה ציבורית רחבה יותר.

⁶⁷ עובדה מעניינת הראויה לציון היא, שבעוד אצל בעלי "גישת הפשט" ישנו מקום מרכזי לעיסוק בתנ"ך, ובהתאם לכך הוקמה מערכת שלימה לפיתוח העניין, כאמור לעיל, הרי שאצל מתנגדיהם כמעט ולא ניתן למצוא עיסוק פעיל בכך: ככל הידוע לי, בישיבות הדוגלות בתפיסות אלו כמעט ולא מתקיימים שיעורים בתנ"ך, ובמקרה שכן הרי שהם תופסים מקום שולי יחסית בתוך הלימוד; ישנם מעט פרסומים שמופיעים, אך לא הרבה מעבר לכך. נראה, אם כן, שהצעת ה"גישה הנכונה ללימוד תנ"ך" מסתפקת רק בביקורת על הגישות האחרות, אך לא מפתחת דרך לימוד אלטרנטיבית מסועפת משלה, וצריך עיון.

מתקבלת תמונה ולפיה התורה שבעל פה אינה אחידה כפי המקובל להבינה, אלא היא רבת רבדים ודינאמית מאד, חלו בה תמורות רבות, שינויים רבים ואף שיבושים במהלך הדורות. שיטות לימוד אלו, יחד עם ההנחות העומדות בתשתיתן, הולכות ונעשות מקובלות בחלקים מתרחבים של עולם התורה.

כפי שאכן נוכחנו לראות, הפולמוס על התנ"ך לא נעצר בשאלת לימוד התורה שבכתב בלבד. תקופה קצרה לאחר מכן, 'זכינו' לפולמוס סוער לא פחות גם על דרך לימוד התורה שבעל פה. הסמיכות בהופעתם של הפולמוסים הללו מעלה את החשד שמא ישנו שורש משותף לשני הויכוחים. אם כן הוא, דומה שיש בכך משום אישוש מסויים לתזה המוצעת בעבודה – ששורשי המחלוקת בין המחנות רחבים הרבה יותר משאלת הגובה בו יש להתבונן על אבות האומה. להערכת הדיון גם אל תחום התורה שבעל פה ישנן, לדעתי, משמעויות דרמטיות: ללימוד בדרך ה'פשט' בתחומי התורה שבעל פה השלכות על התורה (ההלכה!) וצביונה בדורות הבאים, שהן במובנים רבים מרחיקות לכת הרבה יותר מאשר אלו הנוגעות לתחום התנ"ך, ואכמ"ל. יש לצפות, אם כן, להרחבה משמעותית של הדיון, הן מבחינת התחומים הנידונים והן מבחינת יסודיותו. למחלוקות אלו השלכות אמוניות, רוחניות וחינוכיות מרחיקות לכת מאד, ועלינו ללמוד להתברך ממלחמתה של תורה⁶⁸, ובלבד שלא תקלקל זו את השורה⁶⁹.

⁶⁸ ברכה רבה ב"מלחמה" זו הוא באופיו הנוקב של הדיון, החושף באינטנסיביות את נקודות החוסן והתורפה של כל גישה, ובכך מאפשר (למעוניינים בכך) ליבון טוב יותר אף של עמדתם עצמם. אך בנוסף לכך, לכל גישה תיאורטית כזאת ישנם גם מוסדות חינוכיים ומסגרות ציבוריות ההולכים לאורה. במציאות זו, יש ערך רב בעצם קיומו של הדיון כיוון שבכל צד נוצרת מערכת מאוזנת יותר, המושפעת בוודאי גם מהביקורות המופנות אליה מן הצד השני. איזון בריא זה ייווצר לדעתי אף ללא ליבון תיאורטי של הנושא כפי שנעשה כאן, אלא בצורה התפתחותית-טבעית, כפי שאנו מכירים ממחלוקות נוקבות רבות בהיסטוריה הרעיונית של עמנו.

⁶⁹ ראה גם הרב נ' גוטל, "תנ"ך בגובה! לימוד תנ"ך והוראתו – בין עת מלחמה לעת שלום", הצופה י"ד אייר תשס"ב.

ביבליוגרפיה

- בשל אופי העבודה – ניתוח יסודותיו של ויכוח רעיוני, סודרו המקורות על פי זירת הפולמוס ועל פי מועד פרסומם. על כן, בעצם סידור המקורות כאן ישנו גם משום תיאור השתלשלותו של הפולמוס.

פולמוס מגדים:

ר"י ברנדס, "במאי קמיפלגי? למחלוקת האחרונים בפרשנות חלקו של דוד" מגדים כו עמ' 107-127

ר"א וולפיש, "בהא קמיפלגי! תגובה לדיון בין ר"י ברנדס ור"י מדן" מגדים כח עמ' 87-103.

ר"י מדן, "לא רק בהא..." מגדים כח עמ' 105-106.

א' וולפיש 'בית המדרש ועולם המחקר - סקירה' בתוך: 'שנה בשנה' תשנ"ו ע"מ 388-389. "הציונות הדתית בעולם ההרמנויטיקה" בתוך 'קובץ הציונות הדתית' ירושלים תשנ"ט עמ' 456-465.

חלופת מכתבים - הרב יובל שרלו ויאיר הלוי, תשס"א

טאו, הרב צבי ישראל, "צדיק באמונתו יחיה – על הגישה ללימוד תנ"ך" ירושלים, שבט תשס"ב. הנ"ל, לאמונת עתנו ג', ירושלים.

אבינר, הרב שלמה, "תנ"ך בגובה העיניים" בתוך: "באהבה ובאמונה" 338, טבת תשס"ב "לימוד תנ"ך", בתוך: עיטורי כהנים 208, תשס"ב

פולמוס הצופה:

ר"י בן נון, "כן, תנ"ך בגובה העיניים! הצופה, י"ב שבט תשס"ב
הרב י' שרלו "דוד מלך ישראל חי וקיים" הצופה, כ"ו שבט תשס"ב;
הרב א' נבנצאל "לפני עיוור לא תיתן מכשול – גם בין אדם לעצמו" הצופה, ג' אדר תשס"ב
ר"י בן נון, שובו לדרך האורות, הצופה י"ז אדר תשס"ב
הרב א' פיינסילבר "העיניים לגובה התנ"ך!" (תגובה לר"י בן נון) הצופה, כ"ד אדר תשס"ב
ע"ב אליאש, "אין להכפיף אמת התורה לצרכים החינוכיים" הצופה, ט' ניסן תשס"ב
י' רוזנסון "הרהורים על חמורים ואנשים" הצופה ט"ז ניסן תשס"ב
ר"י בן נון, "אמת התורה – בגובה עיני השכל ש-ה' בטובו נתן לנו" הצופה, ל' ניסן תשס"ב
ד' גמליאל "הבנה רב ממדית של התנ"ך" הצופה ז' אייר תשס"ב
הרב נ' גוטל, "תנ"ך בגובה! לימוד תנ"ך והוראתו – בין עת מלחמה לעת שלום", הצופה י"ד אייר תשס"ב.

פולמוס – ישיבת הר עציון:

ר"א בזק, "ישרים דרכי ה' – וצדיקים ילכו בס", דף קשר 845, ישיבת הר עציון.
עלון שבות בוגרים יז, תשרי תשס"ג עמ' 87-9

ר"י שרלו 'רשו"ת הרביס' פתח תקווה תשס"ב

מ' אברהם, "שתי עגלות וכדור פורח" ספריית בית אל עמ' 127-144.
ש' שטמפפר "הישיבה הליטאית בהתהוותה" מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשנ"ה עמ' 37-31.